

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาทุนทางสังคมกับการจัดการขยะมูลฝอย : กรณีศึกษา ชุมชนวัดกลาง เขตบางกะปิ กรุงเทพมหานคร ครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดที่เกี่ยวข้องประกอบการวิเคราะห์ผลการศึกษาดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก
- 2.2 แนวคิดการยอมรับและการแพร่กระจายนวัตกรรม
- 2.3 แนวคิดการจัดการขยะมูลฝอย
- 2.4 แนวคิดทุนทางสังคม
- 2.5 แนวคิดการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ามีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับจิตสำนึกเอาไว้ดังต่อไปนี้

ธัญพร พงษ์โสภณ กล่าวว่า การปลูกจิตสำนึก (Consciousness Building) หมายถึง การได้รับการกระตุ้นความรู้สึกนึกคิด ความเข้าใจ และความตระหนักในทางที่ดีและมั่นคงถาวร แก่ตัวเอง บุคคล ครอบครัว กลุ่ม และชุมชน เกี่ยวกับปัญหาใด ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้น และผลของการตระหนักนี้จะทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกอยากจะแก้ไขปัญหานั้น ๆ ด้วยตนเองอย่างจริงจัง การสร้างจิตสำนึกที่ดีได้นั้น ต้องอาศัยการณรงค์ อบรมสั่งสอน และปฏิบัติกันอย่างจริงจัง

วินัย วีระพัฒนานนท์ มองว่า การสร้างจิตสำนึก หมายถึง การสร้างความรู้ความเข้าใจ เรื่องสิ่งแวดล้อม การปลูกฝังทัศนคติค่านิยมที่ถูกต้องในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม และสร้างวัฒนธรรมในการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและสร้างความตระหนักในสิทธิหน้าที่ ในการร่วมบริหารจัดการสิ่งแวดล้อม

วรรณิ์ งามขจรกุลกิจ มอง จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมว่า หมายถึง ความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับความเป็นไปของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ และความรับผิดชอบ

ในการมีส่วนร่วมพิทักษ์ พัฒนา แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม การแสดงบทบาทบรรณาธิปไตยให้บุคคลอื่นเห็น
ความสำคัญในสิ่งแวดล้อม

ศักดิ์ สุนทรเสณี (อ้างถึงใน พระมหาธีระวุฒิ ธีระมโม (โสมเกษตรินทร์), 2543, น. 55)
ได้กล่าวถึงจิตสำนึกว่า เป็นมิติ (Dimensions) ด้านหนึ่งของเจตคติ (Attitude) ซึ่งตามมิติจะถูก
มองว่า เจตคตินั้นอยู่ในสภาวะจิตสำนึกหรือจิตไร้สำนึกหรืออยู่ในสำนึกเพียงบางส่วนหรือไม่
อย่างไร จึงกล่าวได้ว่าจิตสำนึกเป็นส่วนหนึ่งของการรับรู้ทางจิตใจซึ่งเกิดขึ้นก่อนการเกิดพฤติกรรม
โดยมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ การรู้ (Cognitive) ความรู้สึกทางจิตใจ (Affective) และ
พฤติกรรม (Behavior) ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบของเจตคติที่มีอยู่ 3 ประการ คือ

1. องค์ประกอบด้านความรู้ (Cognitive Component) เป็นเรื่องของการรู้ของบุคคล
ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อาจเป็นการรับรู้เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของ บุคคลหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ว่า รู้สิ่งต่าง ๆ
ดังกล่าวนั้นได้อย่างไร รู้ในทางที่ดีหรือไม่ดีทางบวกหรือทางลบซึ่งจะก่อให้เกิดเจตคติขึ้น ถ้าเรา
รู้สิ่งหนึ่งในทางที่ดีเราก็จะมีเจตคติต่อสิ่งนั้นดี และถ้ารู้สิ่งหนึ่งสิ่งใดในทางไม่ดี เราก็จะมีเจตคติที่ไม่
ดีต่อสิ่งนั้นด้วย ถ้าเราไม่รู้จักสิ่งใด เจตคติก็จะไม่เกิดขึ้น

2. องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (Affective Component or Feeling Component)
เป็นองค์ประกอบทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งถูกเร้าขึ้นจากการรู้นั้นและความรู้สึกนี้ทำให้เกิด
เจตคติในทางใดทางหนึ่ง คือ ชอบหรือไม่ชอบ ความรู้สึกนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะเปลี่ยนแปลงได้ยาก

3. องค์ประกอบด้านแนวโน้มในเชิงพฤติกรรมหรือการกระทำ (Action Tendency
Component of Behavioral Component) เป็นความพร้อมที่จะตอบสนองต่อสิ่งนั้น ๆ ในทางใด
ทางหนึ่งคือ พร้อมที่จะสนับสนุน ส่งเสริม ช่วยเหลือหรือในทางทำลาย ขัดขวาง ต่อสู้

ดีเซซ และ เวเทอร์นิส (De Sez and Vetornez อ้างถึงใน พระมหาธีระวุฒิ ธีระมโม
(โสมเกษตรินทร์), 2543, น. 55) ต่างเห็นพ้องต้องกันว่า จิตสำนึกเป็นสิ่งที่เกิดจากกระบวนการ
เรียนรู้จากการที่บุคคลเข้าไปอาศัยอยู่เป็นระบบที่ให้การอบรมสั่งสอนเกี่ยวกับค่านิยม ทัศนคติ
และพฤติกรรมของบุคคล

วรรณิ จงศักดิ์สวัสดิ์ ได้ให้คำจำกัดความของจิตสำนึกว่า หมายถึง สภาวะจิตใจของ
บุคคลที่เกิดความสำนึก รับผิดชอบต่อเหตุการณ์หรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงขอสรุปความหมายของคำว่า “จิตสำนึก” ว่าเป็นสภาวะทางจิตใจที่
เกิดความตระหนักถึงปัญหาขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นและอยากมีส่วนในการรับผิดชอบต่อปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง ซึ่งโดยทั่วไปจิตสำนึกมักจะเกิดจากการได้รับความรู้ ความเข้าใจ และ
การปลูกฝังทัศนคติที่ถูกต้อง โดยอาศัยกระบวนการอบรมให้ความรู้ การรณรงค์และการปฏิบัติที่

สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ จิตสำนึกประกอบไปด้วย 3 องค์ประกอบด้วยกัน คือ ความรู้ ความรู้สึก และการกระทำ

จากความหมายข้างต้นจะพบว่า จิตสำนึก ประกอบไปด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนของความตระหนัก (Awareness) และส่วนของความรับผิดชอบ (Responsibility)

ความตระหนัก (Awareness) ในที่นี้หมายถึง ความตระหนักในสภาพของปัญหาที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง มีความรู้ความเข้าใจในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของบุคคลและสิ่งแวดล้อม

ส่วนความรับผิดชอบ (Responsibility) เป็นความรู้สึกที่อยากมีส่วนในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ อันประกอบไปด้วยความรู้สึกของการเป็นเจ้าของ ความรู้สึกร่วม และมีความปรารถนาอย่างยิ่งยวดที่อยากจะเห็นปัญหาดังกล่าวได้รับการแก้ไข

ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในระดับความคิด ความเข้าใจและจิตสำนึกของมนุษย์ เพราะมิใช่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นปัญหาที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งมนุษย์ดำเนินความสัมพันธ์กับธรรมชาติตามความคิด ความเข้าใจและจิตสำนึกของตนเอง ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหามลพิษต่าง ๆ ย่อมบ่งบอกถึงความคิดที่ผิดพลาด และจิตสำนึกที่ไม่ถูกต้องของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ

ดังนั้นการกำหนดรูปแบบและแนวทางการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมควรเริ่มด้วยการสร้างจิตสำนึกของประชาชนโดยการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งควรพิจารณาถึงประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ (Asian Cultural Center for UNESCO, 1983, p. 21 อ้างถึงใน วรณี จงศักดิ์สวัสดิ์, 2536, น.13-14)

1. การสำรวจความรู้ความเข้าใจในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล
2. การยึดหลักการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. ให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ ทัศนคติ ความหวงแหน และห่วงใยในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. ศึกษาหาสื่อและวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด และเป็นไปได้มากที่สุดในการถ่ายทอดข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องทั้งนี้เพื่อยกระดับจิตสำนึกการรับรู้ถึงสภาพอันตรายที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

หากพิจารณาสภาพสังคมในปัจจุบันจะพบว่าบุคคลจะให้ความสำคัญกับสิทธิส่วนตัวมากกว่าสิทธิส่วนรวม และมีทัศนคติที่แปลกแยกจากผู้อื่น แม้จะมีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย

แต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเข้าใจกันระหว่างเพื่อนมนุษย์มีมากขึ้น ในทางตรงกันข้ามกลับยังทำให้ความไว้วางใจที่มีต่อกันลดน้อยลง นอกจากนี้ที่คนๆ ที่มองตนเองแยกส่วนจากธรรมชาติ ส่งผลให้ทรัพยากรที่มีอยู่ถูกใช้อย่างฟุ่มเฟือย โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมและผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมา เช่น เกิดปัญหาขยะมูลฝอยล้นเมือง แม่น้ำลำธารเน่าเสีย

ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องให้ความสำคัญและความสนใจทางด้านพฤติกรรมและสังคมของบุคคลด้วย จากการวิเคราะห์ของ คีนลีย์ไซด์ (Keenleyside อ้างถึงใน มนัส สุวรรณ, 2531, น. 20-21) เกี่ยวกับบทบาทของประชาชนในการอนุรักษ์เสนอแนะว่าควรมีการทำความเข้าใจและคาดหวังในพฤติกรรมของคนในพื้นที่ให้มากที่สุด คีนลีย์ไซด์ เห็นว่า

1. ประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ตัดสินใจในลักษณะวันต่อวันต่อการดำเนินการใด ๆ ในพื้นที่ ดังนั้น การแก้ปัญหาส่วนใหญ่จึงควรอยู่ในความรับผิดชอบของคนในพื้นที่เอง
2. การจะยอมรับผิดชอบหรือไม่ของประชาชนขึ้นอยู่กับทัศนคติและความสามารถในการเข้าใจความสัมพันธ์เกี่ยวข้องระหว่างการจัดตัดสินใจและผลที่จะเกิดขึ้นตามมา
3. โดยปกติไม่มีเหตุผลใด ๆ ที่ประชาชนในพื้นที่ต้องทำการอนุรักษ์ เนื่องจากการกระทำดังกล่าว อาจไม่ได้ช่วยเพิ่มผลผลิตหรือเพิ่มพูนรายได้ให้แก่พวกเขาแต่ประการใด การที่คนในพื้นที่จะอนุรักษ์สภาพแวดล้อมจึงน่าจะเกิดจาก (ก) ความสนใจส่วนตัว (ข) มีความรับผิดชอบ (ค) ได้ประโยชน์หรือมีหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. ประชาชนบางคนบางกลุ่มอาจมีความสนใจที่จะอนุรักษ์สภาพแวดล้อม แต่ก็อาจลงมือทำได้ เนื่องจากไม่มีเงิน ไม่มีเวลา หรืออาจขาดความรู้เฉพาะที่ใช้ในการดำเนินการ หรืออาจมีเหตุผลส่วนตัวบางประการ

ดังนั้นการให้ความรู้ความเข้าใจกับประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยพัฒนาจิตสำนึกของประชาชน ทำให้ประชาชนเกิดความตระหนัก และรู้ถึงบทบาทของตนเองในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเป็นการปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องในการดำรงชีวิตร่วมกันกับธรรมชาติ ไม่เอารัดเอาเปรียบธรรมชาติ และสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติ ที่ไม่ใช่เป็นการจัดสรรโดยอำนาจทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างเห็นคุณค่า ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

วัตถุประสงค์ของการให้การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงกำหนดให้บุคคลหรือกลุ่มทางสังคมได้เกิดสิ่งต่อไปนี้ (มนัส สุวรรณ, 2531, น. 20-21)

1. ความตระหนักและรับทราบถึงสถานะของสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกี่ยวข้อง

2. มีความรู้ความเข้าใจเบื้องต้นต่อสภาวะแวดล้อมโดยรอบและปัญหาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งบทบาทและความรับผิดชอบของมนุษย์ในการแก้ปัญหาดังกล่าว

3. มีทัศนคติ ค่านิยม หรือความรู้สึกห่วงใยต่อสภาวะแวดล้อมและมีแรงจูงใจที่จะเข้าร่วมอย่างแข็งขันในการปกป้องและแก้ไขปัญหา

4. มีทักษะที่จำเป็นในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

5. มีความสามารถในการประเมินมาตรการในการแก้ปัญหาทั้งในองค์ประกอบด้าน นิเวศวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ และด้านการศึกษา

6. ความรู้สึกรับผิดชอบต่อและรับรู้ถึงการเร่งด่วนในการแก้ปัญหาเพื่อส่งเสริมให้เกิด การปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

การให้การศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับการสร้างและพัฒนาจิตสำนึกของบุคคล เนื่องจากการศึกษาที่มุ่งให้บุคคลรู้จักธรรมชาติ เข้าใจตนเองและ เข้าใจสังคม รวมทั้งมุ่งให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ บนพื้นฐานการ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อที่มีระหว่างกัน ซึ่งการให้การศึกษา เรื่องสิ่งแวดล้อมมีกระบวนการดังต่อไปนี้ (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2546, น. 105-106)

1. ขั้นความรู้หรือข้อมูลเกี่ยวกับสภาวะแวดล้อม เป็นการแสวงหาหรือให้ข้อมูลที่เป็น ความจริงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโดยผ่านทางวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ

2. ขั้นความคิดรวบยอด (Concept) เมื่อบุคคลได้รับข้อมูลทางสิ่งแวดล้อมมากพอจะ ทำให้เกิดความเข้าใจขึ้นมาทันทีเมื่อได้ไปพบเห็นกับปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ ขึ้นอีก เป็นการรับรู้ (Perception) ที่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน

3. ขั้นการวิเคราะห์ เป็นความสามารถของบุคคลเมื่อไปพบกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ใหม่หรือที่ตนยังไม่เคยรู้มาก่อน แล้วสามารถที่จะแยกแยะปัญหานั้นไปสู่ต้นเหตุของปัญหา ผลกระทบของปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนรู้จักแนวทางในการแก้ปัญหานั้น ๆ ได้

4. ขั้นตระหนักและการตัดสินใจ เมื่อบุคคลเข้าใจปัญหาทางสิ่งแวดล้อมในแง่มุม ต่าง ๆ แล้วจะทำให้มองเห็นอันตรายของปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และในอนาคตทั้งที่จะเป็น อันตรายต่อตนและผู้อื่นรวมถึงสังคมมนุษย์ด้วยทำให้เกิดความพยายามที่จะมีส่วนร่วมใน การแก้ปัญหานั้น ๆ

5. ขั้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เมื่อบุคคลผ่านมาถึงขั้นนี้จะมีความรู้สึกว่า พฤติกรรมที่ตนปฏิบัติอยู่อย่างน่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง

6. ขั้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสังคมหรือการจัดระเบียบสังคม เป็นการเปลี่ยน แนวทางการดำเนินชีวิตของสังคม อันจะเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตที่สุขสมบูรณ์ของมนุษย์ต่อไป

ซึ่งเป็นการทำให้สังคมได้ตระหนักถึงปัญหาและพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงแบบแผนของชีวิตบางอย่างเพื่อดำรงรักษาสิ่งแวดล้อมเอาไว้

กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคล เริ่มจากการที่บุคคลได้รับความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม โดยผ่านทางกรอบรับสัมผัส การรณรงค์ทางสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ใบปลิว ฯลฯ หรือเกิดจากการได้รับการปลูกฝังค่านิยมที่ถูกต้องผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ทำให้บุคคลเกิดความเข้าใจในสภาพปัญหาและตระหนักถึงอันตรายที่จะเกิดขึ้นซึ่งส่งผลกระทบต่อตนเองและสังคมรอบข้าง เป็นความรู้สึกที่อยากจะเข้าร่วมในการแก้ไขปัญหา และมีความรู้สึกร่วมกับปัญหานั้น ๆ จนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินใจที่พร้อมจะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งสอดคล้องกับ โสภณ สุภาพงษ์ ที่เห็นว่าเรื่องจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่จะต้องปลูกฝังให้เกิดขึ้น

นอกจากนี้ การได้รับผลประโยชน์ ยังถือได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปลูกจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมของประชาชน เป็นแรงจูงใจที่ทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกห่วงแหน เพราะเห็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับ ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน อำนวย ประสิทธิพร, 2540, น. 33) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า ผู้ที่ควรจัดการสิ่งแวดล้อมคือคนที่กำลังใช้สิ่งแวดล้อมนั่นเอง

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่ากระบวนการเกิดจิตสำนึก มีทั้งหมด 5 ลำดับด้วยกัน ดังต่อไปนี้ (เมธี ปิณฑนันทน์ อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 115-116)

1. ความรู้สึก มีความรู้สึกสะอิดใจจากสิ่งที่ตนกระทำอยู่ หรือเคยมีประสบการณ์เกิดการยังคิดในค่านิยมที่ตนมีอยู่

2. ความคิดเห็น แบ่งเป็นหลายประเภทคือ

- เป็นความคิดเห็นอย่างมีระดับด้วยกัน คือ ระดับความจำ การแปลความ การประยุกต์ใช้ การตีความ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมิน

- เป็นความคิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งแยกแยะข้อเท็จจริง จากความคิดเห็น ส่วนตัวมีอคติ ซึ่งบางครั้งอาจไม่ถูกต้อง และข้อขัดแย้งออกจากสิ่งที่เป็นสัจจะหรือข้อเท็จจริง รวมถึงการวิพากษ์วิจารณ์ การโฆษณาชวนเชื่อ และพฤติกรรมที่ทำตาม ๆ กันมา เป็นต้น

3. การติดต่อสื่อสารและการถ่ายทอด สามารถทำได้โดยคำพูดโดยทางอื่น ๆ เช่น การส่งข่าวโดยถ้อยคำที่เขียน การฟัง การวาดรูป การถาม การใช้ข้อมูลและรับข้อมูลป้อนกลับ การแก้ปัญหาข้อขัดแย้ง เป็นต้น

4. การเลือกเชื่อและเกิดศรัทธา ขั้นตอนนี้เป็นการพิจารณาหาข้อสรุปจากทางเลือกต่าง ๆ มีการพิจารณาสิ่งที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ที่ชอบและไม่ชอบ เลือกการกำหนดเป้าหมาย

การรวบรวมข้อมูล การแก้ปัญหา การวางแผน และการเลือกอย่างอิสระสำหรับขั้นนี้ เมื่อได้มีการติดต่อสื่อสารถ่ายทอดกันแล้ว การเห็นพ้องต้องกัน การสนับสนุนกัน การนิยมนำร่วมกัน จะทำให้คนเลือกเชื่อและเกิดศรัทธาในการพึ่งตนเอง ว่าเป็นสิ่งที่ดีและยึดมั่นไว้อย่างยิ่ง

5. การปฏิบัติ เป็นขั้นตอนที่ทำตาม ช้ากับที่เคยทำหรือจากที่เลือกใหม่เมื่อมาถึงขั้นตอนนี้จะเกิดความเชื่อถือศรัทธาในพฤติกรรม ซึ่งก็จะเป็นพฤติกรรมที่สังเกตเห็นได้ของบุคคลนั้น

จากที่กล่าวมาจึงสามารถสรุปได้ว่าจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ โดยมีความสัมพันธ์กับความคิด ความรู้สึก และการกระทำที่อยากจะมีส่วนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เช่น ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัด เลือกใช้วัสดุที่ไม่ก่อให้เกิดมลภาวะ แยกประเภทขยะมูลฝอยก่อนทิ้ง ฯลฯ

ดังนั้นในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนหรือประชาชนเกิดจิตสำนึกที่ดีต่อเรื่องดังกล่าว โดยการกระตุ้นให้ชุมชนหรือประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจ มีทัศนคติในทางบวก และพร้อมที่จะปฏิบัติร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหา นั้น ๆ อันเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุและเกิดผลถาวรยั่งยืนต่อไปในอนาคต

นอกจากนี้การปลูกจิตสำนึกในเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อม ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ค่อนข้างละเอียดอ่อนต่อการรับรู้โดยทั่วไปของประชาชนในวงกว้างจำเป็นที่จะต้องเริ่มต้นจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวและเป็นเรื่องที่ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อให้ง่ายต่อการมีส่วนร่วมในทุกรูปแบบ การผนวกปัญหามลพิษเข้ากับการรับรู้ / ปฏิบัติในการดำรงชีวิตประจำวัน หากการดำเนินงานในขั้นนี้ได้ผล และเป็นที่ตระหนักอย่างกว้างขวางของประชาชน ก็จะสามารถพัฒนาจิตสำนึกไปสู่การแก้ไข / ป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมต่อไปได้ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2535, น. 45)

การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาเห็นว่าการสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนหรือประชาชนในเรื่องการจัดการขยะมูลฝอยเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่จะบ่งบอกได้ว่าการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนนั้น ๆ มีแนวโน้มที่จะประสบผลสำเร็จหรือพบกับความล้มเหลว เนื่องจากจิตสำนึกเป็นระบบคิดที่เอื้อให้ชุมชนเห็นความสำคัญและอยากจะเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เมื่อชุมชนหรือประชาชนมีจิตสำนึกที่ดีก็เป็นการง่ายที่จะเข้ามามีส่วนในการรับผิดชอบต่อปัญหานั้น ๆ ซึ่งในที่นี้ก็คือ ปัญหาขยะมูลฝอย นั่นเอง

แนวคิดการยอมรับและการแพร่กระจายนวัตกรรม

ความหมายของนวัตกรรม (Innovation)

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า มีนักวิชาการหลายคนได้ให้ความหมายของนวัตกรรมเอาไว้ในลักษณะที่ไม่ค่อยแตกต่างกันมากนักดังต่อไปนี้

โรเจอร์ส (Everett M. Roger and Shoemaker, 1962, p. 19) ได้ให้ความหมายของนวัตกรรมว่าหมายถึง ความคิด การปฏิบัติ หรือสิ่งประดิษฐ์ที่บุคคลหรือหน่วยที่นำมาใช้ได้รับรู้ว่าเป็นสิ่งใหม่ ความใหม่จะถูกวัดจากช่วงเวลานับตั้งแต่การใช้หรือการค้นพบครั้งแรก

ตามความหมายในพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524 (อ้างถึงใน อนุชา สกลราช, 2544, น. 11) นวัตกรรมหมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ อาจเป็น ความคิด พฤติกรรม หรือสังคมใหม่ ๆ หรืออาจเป็นการรับรู้ในของใหม่และแบบอย่างใหม่ ๆ ในวัฒนธรรมหนึ่งและยังรวมไปถึงการค้นพบและการคิดประดิษฐ์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดขึ้นก็อาจจัดได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ได้

ดุชฎี โยเหลา และคณะ ได้ให้ความหมายของนวัตกรรมว่าหมายถึง แนวความคิด วิธีปฏิบัติ หรือสิ่งที่บุคคลยอมรับว่าเป็นของใหม่ ที่สามารถเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงและพัฒนาได้

นิพนธ์ สุขปริดี กล่าวว่ำนวัตกรรม คือ ความคิด และ/หรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ที่ดีกว่าระบบเดิม พิสูจน์ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และอยู่ระหว่างการเผยแพร่

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า นวัตกรรม คือ ความคิด วิธีปฏิบัติ สิ่งประดิษฐ์ หรือสิ่งที่บุคคลยอมรับว่าเป็นของใหม่ ซึ่งอาจจะมาก่อนหน้านั้นแต่บุคคลเพิ่งรับรู้ว่าเป็นของใหม่ ดังนั้นการจัดการขยะมูลฝอยก็ถือได้ว่าเป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่ง ถึงแม้ว่าก่อนหน้านี้จะได้มีการกล่าวถึงกันอย่างแพร่หลายไม่ว่าจะผ่านทางสื่อต่าง ๆ หน่วยงาน หรือองค์กรทั้งภาครัฐและภาคเอกชน แต่ในการรับรู้ของประชาชนยังถือว่าเป็นสิ่งใหม่

การแพร่กระจายนวัตกรรมจากระบบวิจัยหรือแหล่งประดิษฐ์ไปสู่ระบบบริการหรือกลุ่มประชากรเป้าหมายนั้น มีองค์ประกอบและรายละเอียดดังนี้คือ

1. นวัตกรรม (Innovation) ส่วนใหญ่มีส่วนประกอบ 2 ส่วนด้วยกัน คือ ส่วนที่เป็นความคิด กับส่วนที่เป็นรูปร่าง นวัตกรรมทุกชนิดต้องมีส่วนที่เป็นความคิด แต่มีนวัตกรรมจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีส่วนที่เป็นวัตถุหรือรูปร่าง คุณลักษณะของนวัตกรรมมีผลโดยตรงต่อการแพร่กระจายและระดับของการยอมรับ

คุณลักษณะของนวัตกรรม

โรเจอร์ส (Everett M. Roger and Shoemaker, 1971, pp. 22-23) ได้สรุปลักษณะของนวัตกรรม ที่มีผลต่อการยอมรับไว้ 5 ลักษณะคือ

1. ผลประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ (Relative Advantage) หมายถึง การที่ผู้รับนวัตกรรม คิดว่านวัตกรรมดีกว่ามีประโยชน์กว่าสิ่งเก่า ๆ ที่เคยปฏิบัติกันมา ยิ่งมีความรู้สึกว่ามีประโยชน์มาก และไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง โอกาสที่จะยอมรับก็มีมาก และความไวในการยอมรับก็จะมีมากขึ้น ผลที่ได้มักปรากฏในรูปกำไรทางเศรษฐกิจ สถานะภาพและอื่น ๆ เช่น ความพึงพอใจ ความสะดวกสบาย ศักดิ์ศรี เป็นต้น

2. ความเข้ากันได้ (Compatibility) หมายถึง การที่ผู้รับนวัตกรรมรู้สึก หรือคิดว่า นวัตกรรมนั้นเข้ากันได้กับค่านิยม ทัศนคติ ประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตตลอดจนความต้องการของตนเอง นวัตกรรมนั้นก็จะได้รับการยอมรับเร็วและมากกว่านวัตกรรมอื่น

3. ความซับซ้อน (Complexity) หมายถึง นวัตกรรมนั้นยากในการเข้าใจ และการใช้ ต้องใช้เวลานานถึงจะยอมรับ แต่่นวัตกรรมที่เข้าใจง่าย สามารถนำมาใช้ได้เลยก็จะได้รับการยอมรับเร็วกว่าและสูงกว่านวัตกรรมอื่น ๆ

4. ความสามารถนำไปทดลองใช้ได้ (Trialability) หมายถึง นวัตกรรมที่สามารถนำไปทดลองใช้ได้หรือสามารถแบ่งส่วนเพื่อนำไปทดลองทำดูได้ จะได้รับการยอมรับรวดเร็วกว่า นวัตกรรมอื่น ๆ

5. ความสามารถสังเกตเห็นได้ (Observability) หมายถึง นวัตกรรมที่ง่ายในการสังเกตเห็น ผลจะได้รับการยอมรับเร็วกว่านวัตกรรมอื่น ๆ

การศึกษาในครั้งนี้จึงได้นำคุณลักษณะของนวัตกรรมทั้ง 5 อย่างมาร่วมวิเคราะห์ถึง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับนวัตกรรมการจัดการขยะมูลฝอย เพื่อพิจารณาว่าปัจจัยดังกล่าวมี ผลที่เอื้อต่อการประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวของการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนหรือไม่อย่างไร

2. ช่องทางการสื่อสาร (Communication channels) เป็นวิธีการที่สารถูกส่งออกไป จากแหล่งกำเนิดไปสู่ผู้รับโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะเปลี่ยนแปลงระดับความรู้ ทัศนคติ และพฤติกรรม บางประการของผู้รับ “ผู้ส่งสาร” ในที่นี้หมายถึง ผู้ประดิษฐ์คิดค้นนวัตกรรม รวมทั้งผู้นำทางความคิด (Opinion Leader) “ผู้รับสาร” คือ สมาชิกในระบบสังคม และประชากรสุดท้าย “สาร” หมายถึง ข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรม ซึ่งช่องทางการสื่อสารสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ด้วยกันคือ

2.1 การสื่อสารมวลชน (Mass Communication) เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่งที่อยู่ส่งสารมุ่งส่งไปยังมวลชนหรือกลุ่มบุคคลที่มีจำนวนมาก โดยอาศัยสื่อมวลชน (Mass media) ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงคนจำนวนมากที่มีความหลากหลายได้อย่างรวดเร็วภายในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน (เกศินี จุฑาวิจิตร อ้างถึงใน ดุษฎี โยเหลา และคณะ, 2545, น. 44) เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ เป็นต้น การสื่อสารประเภทนี้จะมีความสำคัญมากที่สุดในขั้นความรู้

โรเจอร์ส (Rogers, 1983, pp. 258-259) ได้สรุปถึงปัจจัยที่เกี่ยวกับพฤติกรรม การสื่อสารที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation-decision Process) โดยเขาสรุปว่าระดับของการยอมรับนวัตกรรมจะมีมากหรือน้อย เร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ การมีส่วนร่วมในสังคม (Social Participation) การติดต่อกับระบบสังคมได้ดี (Interconnectedness with the Social System) ความเป็นสากล (Cosmopolitans) โอกาสติดต่อกับผู้นำในการเผยแพร่วัตกรรม (Change Agent Contact) โอกาสเปิดรับสื่อมวลชน (Mass media Exposure) ช่องทางการสื่อสารระหว่างบุคคล (Exposure to Interpersonal Communication Channels) โอกาสแสวงหาข่าวสารมาก (More Active Information Seeking) ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมมาก (Knowledge of Innovations) เป็นผู้ที่มิระดับของการเป็นผู้นำทางความคิดสูง (Opinion Leadership) และมีความสัมพันธ์สูงกับระบบการติดต่อ (Belonging to highly Interconnected System)

2.2 การสื่อสารโดยบุคคล (Interpersonal Communication) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอีกคนหนึ่ง ในลักษณะการสื่อสารแบบตัวต่อตัว ซึ่งอาจเป็นการสื่อสารแบบเห็นหน้า (Face to Face Communication) หรืออาจเป็นการสื่อสารแบบไม่เห็นหน้า (Interposed Communication) การสื่อสารดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการสื่อสารสองทาง (Two way Communication) นอกจากนี้ยังรวมถึง การสื่อสารกลุ่มย่อย (Small Group Communication) ที่ทุกคนสามารถพูดคุยกันได้อย่างทั่วถึง เช่น การสัมมนา กลุ่ม การประชุมระดมความคิดเห็น ประกอบไปด้วย สื่อบุคคลภายในท้องถิ่น (Localite) ได้แก่ ผู้นำทางความคิดในท้องถิ่น เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ครูและพระ เป็นต้น และสื่อบุคคลภายนอกท้องถิ่น (Cosmopolite) ได้แก่ พัฒนาการ เจ้าหน้าที่ส่งเสริม โดยสื่อบุคคลเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับนวัตกรรม ซึ่งการสื่อสารระหว่างบุคคลดำเนินไปอย่างง่าย ๆ ไม่มีกฎเกณฑ์บังคับ สื่อสื่อสารมีความใกล้ชิดกัน ซึ่งกระบวนการกลุ่มสามารถมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของบุคคลได้ ดังนั้นการสื่อสารระหว่างบุคคลจึงมีบทบาทสำคัญในการชักจูงและโน้มน้าวใจ ซึ่งแตกต่างจากการสื่อสารมวลชนที่มีบทบาทสำคัญอยู่ที่การให้ข่าวสารหรือความรู้ (เกศินี จุฑาวิจิตร อ้างถึงใน ดุษฎี โยเหลา และคณะ,

น. 43) การสื่อสารระหว่างบุคคลนี้จะมีค่าสำคัญมากที่สุดในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติหรือในชั้นจิตใจ

การศึกษาครั้งนี้จะเน้นการสื่อสารโดยบุคคลเป็นหลัก เนื่องจากเป็นการศึกษาที่มุ่งให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่เอื้อต่อการแสดงความคิดเห็น และทัศนคติ โดยบุคคลสามารถพูดคุยกันได้อย่างทั่วถึงและเป็นกันเองเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งจะช่วยให้เกิดความรู้สึกร่วมได้ง่าย

3. ระยะเวลา (Time) เป็นตัวแปรสำคัญในกระบวนการแพร่กระจายของนวัตกรรม การตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม และระดับการยอมรับนวัตกรรม เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลทำให้บุคคลยอมรับนวัตกรรมนั้นเร็วหรือช้า

กระบวนการแพร่กระจายนวัตกรรม

โรเจอร์ส และ ชูเมเกอร์ (Roger and Shoemaker, 1971, p. 12) มองว่าการแพร่กระจายนวัตกรรมเป็นการแพร่กระจายความคิดใหม่จากแหล่งของการเปลี่ยนแปลงหรือการประดิษฐ์คิดค้นไปสู่ผู้ใช้หรือผู้รับโดยช่องทางใดช่องทางหนึ่ง

Beal and Bohlen's (อ้างถึงใน สิริรัตน์ บำรุงกรณ์, 2532, น. 6-8) ได้รวบรวมความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของกระบวนการแพร่กระจายจากผลงานวิจัยหลายเรื่องที่ทำผ่านมาภายใน 20 ปี เขาสรุปว่า

1. กระบวนการแพร่กระจาย (Diffusion) มีขั้นตอนทั้งหมด 5 ขั้นตอนคือ รับรู้ สนใจ ประเมินค่า ทดลองทำ และยอมรับ พฤติกรรมในแต่ละขั้นตอนแตกต่างกันและสามารถจะวัดได้

2. มีความแตกต่างเกี่ยวกับนวัตกรรมในด้านความซับซ้อน (complexity) เขาแบ่งความซับซ้อนออกเป็น 4 ระดับ

2.1 ระดับที่ง่ายที่สุด คือ การเปลี่ยนวัสดุและเครื่องมือเครื่องใช้

2.2 ระดับที่สอง คือ ปรับปรุงวิธีการให้ดีขึ้น

2.3 ระดับที่สาม คือ การเปลี่ยนจากวิธีเดิมไปใช้นวัตกรรมที่มีประสิทธิภาพมากกว่า

2.4 ระดับที่สี่ คือ เป็นระดับที่ยอมรับยากที่สุด ได้แก่ การเปลี่ยนกิจการ

ความซับซ้อนนั้นนอกจากจะมีผลต่อความไวในการยอมรับ (Innovativeness) ซึ่งหมายถึง ระดับบุคคลแต่ละคนยอมรับแนวคิดวิทยาการแผนใหม่ไปปฏิบัติก่อนคนอื่น ๆ ในชุมชนแล้วยังมีผลต่ออัตราความเร็วในการยอมรับ (rate of adoption) ซึ่งหมายถึง "การยอมรับของ

ชุมชน คือ ในช่วงเวลาหนึ่งมีจำนวนผู้ยอมรับเท่าใด และจะต้องใช้เวลานานเท่าใดที่คนในชุมชนทั้งหมด หรือ เกือบทั้งหมดยอมรับ" อีกด้วย

3. มีความแตกต่างเกี่ยวกับแหล่งข้อมูลที่บุคคลจะรับในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการแพร่กระจาย เป็นต้นว่า ขั้นตอนการรับรู้ซึ่งถือเป็นระดับต่ำสุด ข้อมูลมักจะได้แก่สื่อมวลชนแต่ในระดับที่สูงขึ้นมาข้อมูลมักจะได้จากการถ่ายทอดโดยตรงจากบุคคล โดยเฉพาะในขั้นตอนลงจำเป็นต้องอาศัยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมและประสบการณ์ของเพื่อนบ้าน

4. มีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคลในกระบวนการแพร่กระจาย เช่น ผู้นำการยอมรับ (innovator) ผู้ยอมรับตามก่อนเพื่อน (early adopter) ผู้ยอมรับตามเร็วส่วนใหญ่ (early majority) ผู้ยอมรับตามช้าส่วนใหญ่ (late majority) และผู้ยอมรับหลังสุด

กระบวนการยอมรับนวัตกรรม

ตามความหมายของ โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ การยอมรับเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ หลังจากที่คุณได้รับรู้ถึงนวัตกรรมนั้นในครั้งแรกจนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินใจที่ยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น ๆ ในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ ยังได้อธิบายถึงกระบวนการยอมรับนวัตกรรมไว้ 5 ขั้นตอน โดยมีรายละเอียดดังนี้คือ

1. ขั้นการตระหนักรู้ (Awareness Stage) ในขั้นนี้เป็นขั้นที่คุณได้เรียนรู้ถึงการดำรงอยู่ของนวัตกรรม รู้ว่ามีแนวคิดหรือนวัตกรรมเป็นครั้งแรก แต่ยังไม่แสวงหารายละเอียดเพิ่มเติม

2. ขั้นสนใจ (Interest Stage) ในขั้นนี้เป็นขั้นที่คุณเกิดความสนใจในนวัตกรรมและแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น ๆ แต่ยังไม่ได้มีการประเมินถึงคุณประโยชน์ ข้อดี ข้อเสียของนวัตกรรม

3. ขั้นประเมิน (Evaluation Stage) เป็นขั้นที่คุณใช้ความสามารถทางสมองเพื่อประเมินนวัตกรรมเข้ากับสถานการณ์ของตนในปัจจุบัน และคาดการณ์ถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หลังจากนั้นจึงตัดสินใจที่จะทดลองใช้นวัตกรรมนั้นหรือไม่ต่อไป ถ้าบุคคลเห็นถึงคุณประโยชน์ของนวัตกรรมนั้น ๆ เขาก็จะทดลองใช้มัน

4. ขั้นทดลอง (Trial Stage) บุคคลจะทดลองทำดูเพียงบางส่วนในสถานการณ์จริงของเขาเอง เพื่อเป็นการย้ำความแน่ใจถึงผลที่เกิดขึ้นว่าจะเป็นประโยชน์อย่างที่คิดไว้ในขั้นประเมินหรือไม่ ผลของการทดลองมีความสำคัญมากในการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม

5. ขั้นการยอมรับ (Adoption Stage) ในขั้นนี้บุคคลจะนำนวัตกรรมนั้น ๆ มาใช้อย่างเต็มที่และต่อเนื่อง

ในปัจจุบันกระบวนการยอมรับของโรเจอร์ส ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ว่าง่ายเกินไป และมีข้อบกพร่องในหลายประการด้วยกัน เช่น

1. กระบวนการดังกล่าวบอกเป็นนัยถึงขั้นตอนสุดท้ายก็คือ การยอมรับ ซึ่งความจริงแล้วผลสุดท้ายคนอาจจะปฏิเสธก็ได้ ดังนั้นจึงควรเปลี่ยนชื่อกระบวนการยอมรับให้มีความหมายครอบคลุมโอกาสที่มีการปฏิเสธเกิดขึ้นด้วย

2. ขั้นตอนการตัดสินใจของคนไม่จำเป็นต้องเป็นแบบแผนขั้นตอนดังที่ระบุเสมอไป สามารถตัดขั้นใดขั้นหนึ่งออกไป หรือข้ามขั้น หรือผสมผสานกันก็ได้ โดยเฉพาะขั้นทดลอง และขั้นประเมินผลนั้นโดยแท้จริงแล้วมีแฝงอยู่ทุกขั้นตอน

3. การยอมรับไม่ใช่ขั้นสุดท้ายของกระบวนการยอมรับ ทั้งนี้เพราะบุคคลมักจะแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อยืนยันความถูกต้องในการตัดสินใจ ภายหลังจากที่บุคคลมักจะยอมรับในครั้งแรกแล้ว เขาอาจจะใช้ต่อไปเรื่อย ๆ (Continued Adoption) หรือหยุดใช้ก็ได้ (Discontinuance)

จากข้อได้แย้งดังกล่าวมีผลทำให้โรเจอร์สได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการยอมรับของเขาในหลายประเด็นด้วยกันดังนี้ (สิริรัตน์ บำรุงกรณ์, 2532, น. 16-18)

1. เปลี่ยนชื่อจากกระบวนการยอมรับ (Adoption Process) เป็น กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation-decision Process)

2. ตัดขั้นทดลองและขั้นประเมินออกและเลียงไปใช้ ส่วนที่เกี่ยวกับทัศนคติ (persuasion function) ซึ่งหมายถึง ความพอใจหรือไม่พอใจนวัตกรรมแทน

3. เปลี่ยนจากคำว่า ยอมรับเป็นส่วนที่เกี่ยวกับการตัดสินใจ (Decision Function)

4. ยุติความเห็นที่ไม่ลงรอยกันเรื่องอันดับการเกิดก่อนหลังระหว่างความต้องการกับการรับรู้นวัตกรรม กล่าวคือ บุคคลมีความต้องการก่อนแล้วจึงแสวงหานวัตกรรม หรือมีการรู้นวัตกรรมแล้วจึงเกิดความสนใจ โรเจอร์สได้รวม 2 ขั้นเข้าด้วยกันให้ชื่อว่า ส่วนที่เกี่ยวกับความรู้ (knowledge function) และถือเป็นส่วนแรกในกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม

หลังจากนั้น โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ ได้เสนอแนวคิดเรื่องกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation-decision Process) ไว้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. ขั้นความรู้ (Knowledge Function) เป็นขั้นที่บุคคลเริ่มรับรู้ถึงการมีอยู่ของนวัตกรรม และศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น ซึ่งในขั้นความรู้ี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ

1.1 ความรู้หรือการตระหนักถึงการมีอยู่ของนวัตกรรม (Knowledge or Awareness)

1.2 ความรู้ว่าจะใช้นวัตกรรมนั้นอย่างไรจึงจะเหมาะสม (How to knowledge) ซึ่งจะช่วยให้ใช้นวัตกรรมนั้นได้อย่างถูกต้อง

1.3 ความรู้เกี่ยวกับหลักการ (Principle Knowledge) เป็นความรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์เบื้องต้นของนวัตกรรมนั้น ซึ่งช่วยให้ใช้นวัตกรรมนั้นจนบรรลุผล

ในขั้นตอนนี้ บุคคลอาจมีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมดีแล้ว แต่เมื่อเขาเห็นว่านวัตกรรมนั้นไม่เกี่ยวข้องหรือมีประโยชน์สำหรับเขา ความคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมนี้จะหยุดอยู่เพียงขั้นตอนนี้ไม่ผ่านไปสู่ขั้นอื่น ๆ

2. ขั้นการจูงใจ (Persuasion function) เป็นขั้นที่บุคคลเกิดความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ มีทัศนคติที่ดีหรือไม่ดีต่อนวัตกรรมนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ โดยบุคคลจะแสวงหาข้อมูลเกี่ยวกับนวัตกรรมแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาตีความและพิจารณาพร้อมกับสถานการณ์ส่วนตัวของเขาทั้งในปัจจุบันและอนาคต รวมทั้งคิดพิจารณาว่าญาติมิตรและครอบครัวเห็นชอบด้วยหรือไม่ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าคุณลักษณะของนวัตกรรมที่เกี่ยวกับผลประโยชน์เชิงเปรียบเทียบความเข้ากันได้และความซับซ้อนจะมีความสำคัญเป็นพิเศษสำหรับขั้นนี้

3. ขั้นการตัดสินใจ (Decision function) เป็นขั้นที่บุคคลเลือกที่จะยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น ถ้าหากเขามีความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม มีความรู้สึกชอบและเห็นผลประโยชน์ของนวัตกรรมนั้นเขาก็จะตัดสินใจยอมรับ ทั้งนี้คุณลักษณะของนวัตกรรมก็มีผลต่อการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม ถ้านวัตกรรมนั้นเป็นนวัตกรรมที่สามารถทดลองใช้หรือแบ่งส่วนในการทดลองทำได้การยอมรับก็จะรวดเร็วกว่า

4. ขั้นการยืนยัน (Confirmation function) เป็นขั้นที่บุคคลจะแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อสนับสนุนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรมนั้นว่าจะใช้หรือไม่ใช้นวัตกรรมนั้นต่อไป หากบุคคลพบว่าข้อมูลที่ได้ขัดแย้งกับข้อมูลเดิมก็อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม กล่าวคือ กลุ่มที่เคยยอมรับนวัตกรรมก็อาจจะไม่ยอมรับในเวลาต่อมาหรือกลุ่มที่ไม่ยอมรับนวัตกรรมก็อาจจะยอมรับนวัตกรรมนั้น

จะเห็นได้ว่าขั้นตอนของกระบวนการยอมรับนวัตกรรมมีความสัมพันธ์กับศึกษาถึงพัฒนาการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชน เนื่องจากการยอมรับนวัตกรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความคิด ทัศนคติ และการปฏิบัติของบุคคล โดยเริ่มต้นจากการได้รับความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ผ่านทางการอบรม สั่งสอน การณรงค์ หรือการปลูกฝังทัศนคติที่ถูกต้อง อันนำไปสู่ความรู้สึกที่อยากจะเข้าร่วมในการแก้ไขปัญหา ซึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางด้านทัศนคติ จนกระทั่งพร้อมที่จะตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงแนวทางการดำเนินชีวิตเพื่อดำรงไว้ซึ่งสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม โดยการศึกษาในครั้งนี้จะใช้กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation-decision

Process) ของ โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ เป็นส่วนในการวิเคราะห์เพื่อค้นหาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชน อันประกอบไปด้วย ชั้นความรู้ ชั้นจิตใจ ชั้นตัดสินใจ และชั้นยืนยัน

นอกจากนี้ โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ ยังได้แบ่งประเภทของผู้ยอมรับนวัตกรรมออกเป็น 5 ประเภทดังนี้คือ

1. กลุ่มผู้นำการยอมรับ หรือพวกหัวก้าวหน้า (Innovator : Venturesome) เป็นกลุ่มบุคคลที่มีความตื่นตัวที่จะยอมรับความคิดใหม่ ๆ ลักษณะนี้เองทำให้เขาขยายแวดวงความสัมพันธ์จากกลุ่มเพื่อนในท้องถิ่นไปสู่ความสัมพันธ์กับบุคคลต่างถิ่น พวกเขาพร้อมที่จะเสี่ยงและอยู่ได้สบายหากนวัตกรรมที่ตนเองยอมรับไม่ประสบผลสำเร็จ ลักษณะเด่นของคนกลุ่มนี้คือ กล้าได้กล้าเสีย ชอบทดลองของใหม่

2. กลุ่มยอมรับตามเพื่อนก่อน หรือพวกยอมรับเร็ว (Early Adopters : Respectable) เป็นกลุ่มคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของชุมชนมากกว่ากลุ่มผู้นำการยอมรับ ในขณะที่กลุ่มผู้นำการยอมรับมีการติดต่อกับโลกภายนอก กลุ่มผู้ยอมรับตามก่อนเพื่อนกลับมีความเป็นท้องถิ่นนิยม กลุ่มคนประเภทนี้มีความเป็นผู้นำทางความคิดเห็นมากกว่ากลุ่มผู้ยอมรับประเภทอื่น ๆ ในระบบสังคม ผู้ยอมรับกลุ่มอื่น ๆ จะมองกลุ่มผู้ยอมรับตามก่อนเพื่อนเพื่อขอคำแนะนำและข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนวัตกรรม กลุ่มผู้ยอมรับตามก่อนเพื่อนได้รับการพิจารณาว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่ใช้ในการตรวจสอบก่อนที่จะนำนวัตกรรมไปใช้

กลุ่มผู้ยอมรับประเภทนี้เป็นที่สนใจของผู้นำการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เป็นผู้นำการแพร่กระจายในระดับท้องถิ่น เพราะว่าคนกลุ่มนี้ไม่มีความแตกต่างจากคนกลุ่มอื่นในด้านความก้าวหน้านัก พวกเขาเป็นตัวแทนบทบาท (Role Model) สำหรับสมาชิกคนอื่น ๆ ในระบบสังคม ลักษณะเด่นของคนกลุ่มนี้คือ มีความน่าเชื่อถือ

3. กลุ่มผู้ยอมรับตามความเร็วส่วนใหญ่ หรือพวกยอมรับปานกลาง (Early Majority: Deliberate) เป็นกลุ่มคนที่ยอมรับนวัตกรรมก่อนสมาชิกกลุ่มอื่นในระบบสังคมโดยเฉลี่ยคนกลุ่มนี้จะมีการติดต่อกับเพื่อนฝูงบ่อย ๆ แต่ไม่ค่อยมีความเป็นผู้นำทางความคิดเห็น ตำแหน่งของคนกลุ่มนี้อยู่ระหว่างผู้ยอมรับเร็วและผู้ยอมรับช้า ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ทำให้เขาเป็นตัวเชื่อมโยงที่สำคัญในกระบวนการแพร่กระจาย ลักษณะเด่นของคนกลุ่มนี้ คือ มีความรอบคอบ

4. กลุ่มผู้ยอมรับตามช้าส่วนใหญ่ หรือพวกยอมรับช้า (Late Majority: Skeptical) กลุ่มนี้จะยอมรับนวัตกรรมก็ต่อเมื่อคนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับกันไปแล้ว การยอมรับนี้เกิดจากความจำเป็นทางเศรษฐกิจและพลังผลักดันทางสังคม ความกดดันจากญาติมิตรและเพื่อนมีความจำเป็นในการกระตุ้นให้เกิดการยอมรับ ลักษณะเด่นของคนกลุ่มนี้ คือ เป็นคนชอบสงสัย ไม่ชอบยุ่งเกี่ยวกับสังคม ไม่ชอบแสดงความคิดเห็น

5. กลุ่มผู้ยอมรับหลังสุด หรือพวกล่าหลัง (Laggards : Traditional) คนกลุ่มนี้จะชอบพบปะสังสรรค์เฉพาะกับคนที่มีค่านิยมเหมือนกันไม่สนใจโลกภายนอก ลักษณะเช่นนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ชะลอการยอมรับของคนกลุ่มนี้ กว่าจะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมก็กลายเป็นของเก่าไปแล้วสำหรับกลุ่มอื่นเพราะได้เริ่มทดลองของใหม่กว่าต่อไป ลักษณะเด่นของคนกลุ่มนี้คือ ชอบยึดถือของเก่า ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง ชอบทำตามคนรุ่นเก่า ยึดมั่นในค่านิยมประเพณี

โรเจอร์ส (Rogers, 1962, pp. 251-252) ยังได้สรุปปัจจัยที่เกี่ยวกับลักษณะทางเศรษฐกิจสังคม (Socioeconomic Characteristics) ดังนี้คือ ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีอายุไม่แตกต่างจากผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีจำนวนระยะเวลาในการศึกษามากกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีความสามารถในการเรียนรู้และการอ่านออกเขียนได้ดีกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีสถานะทางสังคมรายได้ ระดับความเป็นอยู่ ลักษณะอาชีพ เศรษฐกิจสูงกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีการเคลื่อนย้ายสถานะทางสังคมมากกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีทัศนคติที่ดีมากกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง ผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนมีประสบการณ์การเข้าร่วมกิจกรรมในสังคมมากกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลังและผู้ยอมรับนวัตกรรมก่อนจะมีความชำนาญเฉพาะทางมากกว่าผู้ยอมรับนวัตกรรมในภายหลัง

ลักษณะของบุคคลมีผลโดยตรงต่อการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม เนื่องจากความแตกต่างทางด้านทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ ฯลฯ เนื่องจากปัจจัยภายในตัวบุคคลมีผลต่อการเปิดรับความรู้หรือนวัตกรรม ถ้าบุคคลมีทัศนคติที่ดีต่อนวัตกรรมอันเนื่องมาจากความสอดคล้องเข้ากันได้กับสิ่งที่มีอยู่เดิม บุคคลก็จะยอมรับ ซึ่งในที่นี้ก็คือ การจัดการขยะมูลฝอยในชุมชน การยอมรับนวัตกรรมหรือความรู้มีผลต่อทัศนคติของบุคคล เมื่อบุคคลได้รับความรู้ก็จะนำความรู้ดังกล่าวมาประเมินถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการใช้ความรู้หรือนวัตกรรมนั้น ๆ ถ้าบุคคลไม่ยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมการเปลี่ยนแปลงทัศนคติก็เกิดขึ้นได้ยาก จากหลักคิดนี้ก็สามารถนำมาเป็นส่วนหนึ่งในการวิเคราะห์ถึงความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนได้

ระบบสังคม (Social System) เป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ในดำรงรักษาสังคมให้อยู่รอดเช่น หน้าที่ในการแสวงหาและแก้ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้น ระบบสังคมจึงมีอิทธิพลโดยตรงต่อกระบวนการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรม (Roger, pp. 28-36) ระบบสังคมตามทัศนะของ โรเจอร์ส ประกอบไปด้วย บรรทัดฐานของสังคม (Norms) ซึ่งมีอยู่ 2 ประเภท คือ สังคมจารีตประเพณีและสังคมสมัยใหม่ สังคมสมัยใหม่ที่มีความเป็นเหตุเป็นผลจะมีการยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่าระบบสังคมแบบจารีตประเพณี นอกจากบรรทัดฐานของสังคมแล้วระบบสังคมยังประกอบ

ไปด้วยผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) หรือผู้นำทางความคิด (Opinion Leadership) ซึ่งเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคลอื่น ๆ ในสังคม

การศึกษาการแพร่กระจายและการยอมรับนวัตกรรมจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการศึกษาถึงสภาพแวดล้อมของสังคมนั้น ๆ ได้ ยกตัวอย่างเช่น ในประเทศอินเดียอาหารที่ทำจากวัวอาจจะไม่ถูกยอมรับเนื่องจากขัดกับความเชื่อทางศาสนา เช่นเดียวกับมุสลิมที่ไม่บริโภคเนื้อหมู หรือคนเอเชียและคนสหรัฐอเมริกาจะนิยมกินข้าวที่ขัดแล้วมากกว่าข้าวที่ยังไม่ได้ขัดถึงแม้ว่าข้าวที่ยังไม่ได้ขัดนี้จะมีสารอาหารที่มากกว่าก็ตาม

ปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรม

ได้มีผู้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับหลายท่านด้วยกันดังนี้ (อ้างถึงใน อนุชา สกลราช, 2544, น. 25-28)

ที่ อาร์ แบทแมน ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับที่สำคัญ คือ ระยะเวลา โดยเฉพาะเวลาที่เหมาะสมกับความต้องการของประชาชน หรือช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลง สังคมจะมีผลต่อการยอมรับวิทยาการใหม่ ๆ ได้อย่างรวดเร็ว

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการยอมรับปฏิบัติมี 4 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยของผู้รับนวัตกรรม เป็นปัจจัยเฉพาะของแต่ละบุคคล ซึ่งย่อมมีความแตกต่างกันออกไป และมีส่วนส่งผลให้มีการยอมรับนวัตกรรมต่างกัน ปัจจัยดังกล่าวได้แก่

1.1 ความมั่นคง ในทางเศรษฐกิจและสังคม บุคคลที่มีความมั่นคงพอควรหรือดี จะรับนวัตกรรมได้ง่ายกว่าบุคคลที่อยู่ในสภาพที่มีความมั่นคงน้อย

1.2 ทัศนคติทั่วไปเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง บุคคลมีทัศนคติที่ดีต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็มักจะยอมรับนวัตกรรมได้ง่ายกว่าบุคคลที่มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อการเปลี่ยนแปลง

1.3 ความรู้ สถิติปัญญา และความสามารถในการตัดสินใจ บุคคลที่ระดับความรู้ต่างกัน ตลอดจนสถิติปัญญาและความสามารถในการตัดสินใจต่างกัน ย่อมเป็นผลให้รับนวัตกรรมเร็วหรือช้าต่างกัน กล่าวคือ บุคคลที่มีความรู้สูงมักตัดสินใจรับหรือไม่รับเร็วกว่าบุคคลที่มีความรู้ต่ำ และบุคคลที่ไม่มีความสามารถในการตัดสินใจหรือบุคคลที่โง่เลไม่คอยยอมที่จะตัดสินใจเรื่องหนึ่งเรื่องใด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ถ้าระดับการศึกษาสูง (อาจมีสถิติปัญญาดี) ได้เรียนรู้วิชาการต่าง ๆ มามากก็จะต้องใช้เหตุผลต่าง ๆ ชี้แนะจึงจะเปลี่ยนทัศนคติได้ แต่ถ้าระดับการศึกษาไม่สูงก็คงไม่ทราบถึงวิชาการระดับสูงนัก จึงไม่จำเป็นต้องใช้หลักวิชาการมากเพื่ออ้างถึงในการจูงใจ

1.4 อายุ บุคคลที่มีอายุน้อยมักยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่าบุคคลที่มีอายุมาก เนื่องจากบุคคลที่มีอายุน้อยมักได้รับการศึกษามากกว่า หรือประกอบกับบุคคลที่มีอายุน้อยมีความใคร่รู้ใคร่แสวงหาและไม่ต้องพะวงกับความมั่นคงทางสังคมเท่าใดนัก จึงกล้าเสี่ยงกล้าทดลองในการรับนวัตกรรม นอกจากนี้ บุคคลที่มีอายุน้อยมีกรอบแห่งการอ้างอิง (Frame of Reference) ไม่สมบูรณ์นัก การให้ข่าวสารใหม่ที่มีเหตุผลจึงสามารถจูงใจบุคคลกลุ่มนี้ได้ง่ายกว่า

1.5 เพศ โดยทั่วไปเพศชายจะถูกจูงใจยากกว่าเพศหญิง เนื่องจากสภาพสังคมสอนให้เพศชายต้องมีความกล้าต่อสู้ เป็นผู้นำในการดำเนินชีวิตครอบครัว จึงต้องมีความระวังในการรับการจูงใจใด ๆ

1.6 การอยู่ใกล้เมืองและความสนใจในข่าวสาร โดยทั่วไปนวัตกรรมมักนำจากในเมืองหรือแหล่งที่เจริญแล้วไปสู่ชนบท ดังนั้น บุคคลที่มีความใกล้ชิดกับชาวคราวในเมือง อาจโดยตรง เช่น การเดินทางไปในเมืองด้วยกิจธุระใด หรือโดยทางอ้อม เช่น ฟังรายการวิทยุชมรายการโทรทัศน์ อ่านข่าวสิ่งพิมพ์หากมีระดับสูงกว่าผู้ที่ไม่มีความใกล้ชิดกับชาวคราวในเมืองแล้วก็ปรากฏว่า ผู้ที่มีความใกล้ชิดกับชาวคราวในเมืองมากกว่ามักเป็นผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมเร็วกว่า

1.7 การมองเห็นความจำเป็นในการรับนวัตกรรมนั้น บุคคลที่กำลังพบปัญหาในขณะนั้นมีการยอมรับนวัตกรรมได้เร็วกว่าบุคคลที่ไม่ประสบปัญหานั้น ๆ

1.8 ทศนคติและความเชื่อดั้งเดิม เมื่อบุคคลมีทศนคติและความเชื่อดั้งเดิมในสิ่งหนึ่งในระดับสูง การที่จะเปลี่ยนแปลงความเชื่อย่อมเป็นเรื่องยาก นอกจากนี้ ผู้ที่มีทศนคติเช่นไรก็มักจะไม่รับข่าวสารด้านอื่น ๆ หรือถ้ารับฟังไปแล้วพบว่า มีเนื้อหาที่ขัดแย้งกับความเชื่ออย่างมาก ก็จะปฏิเสธตัวหนีหรือมีข้อโต้แย้งหรือบิดเบือนข้อมูลที่รับฟังให้ลดความสำคัญลง

2. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม สังคมใดมีระเบียบข้อบังคับที่ยอมให้บุคคลมีพฤติกรรมต่างจากคนอื่น ๆ ได้มากก็มีโอกาสรับนวัตกรรมได้ดีกว่าสังคมที่ระบบชีวิตวงให้สมาชิกอยู่ตามกรอบ หรือสภาพทางวัฒนธรรมหรือขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ที่ไม่สอดคล้องกับนวัตกรรมนั้นก็ น่าจะเป็นตัวเหนี่ยวรั้งต่อการยอมรับนวัตกรรม

ปัจจัยเกี่ยวกับสังคมที่มีอิทธิพลสำคัญ และใคร่ขอพิจารณาโดยละเอียดก็คือ กลุ่มย่อยหรือกลุ่มเพื่อนบ้าน (Small Groups of Neighbourhood Communities) ซึ่งมีผลในการชะลอหรือเป็นตัวเร่งให้มีการยอมรับนวัตกรรมได้อย่างมาก อิทธิพลทางกลุ่มย่อยมีดังนี้คือ

2.1 กลุ่มจะกำหนดข้อปฏิบัติในพฤติกรรมต่าง ๆ ของสมาชิก และมีแนวกำหนดการควบคุมให้เป็นไปตามข้อกำหนดดังกล่าว

2.2 การที่กลุ่มย่อยมีอิทธิพลต่อสมาชิกในกลุ่มก็โดยการให้ความสนับสนุนให้ความเห็นชอบ ให้ความมั่นคงและกำลังใจ ตลอดจนคุ้มครองและให้แนวการตัดสินใจในพฤติกรรมที่เหมาะสม ทั้งนี้ก็จะมีแนวการลงโทษหากปฏิบัติไม่เหมาะสม

2.3 กลุ่มย่อยมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติและการปฏิบัติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในกรณีต่อไปนี้

2.3.1 กลุ่มยังมีสิ่งดึงดูดใจสมาชิก ทำให้สมาชิกมีความปรารถนาจะอยู่ในกลุ่มเท่าไร ก็มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทัศนคติและการปฏิบัติมากขึ้นเท่านั้น

2.3.2 มีเรื่องราวสาระสำคัญเกี่ยวข้องกับกลุ่ม เช่น มีปัญหาความอยู่รอดของกลุ่ม การต้องต่อสู้กับศัตรูภายนอก

2.3.3 สมาชิกในกลุ่มมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมไม่แตกต่างกันมาก

2.3.4 มีการกระจายข่าวสารพฤติกรรม และความเห็นของสมาชิกในกลุ่มสู่มวลสมาชิกในกลุ่มอย่างทั่วถึงและต่อเนื่อง

2.3.5 การที่สมาชิกมีโอกาสพบปะกันในฐานะที่เท่าเทียมกันบ่อยครั้งย่อมสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันดีมาก

2.3.6 การที่สมาชิกมีส่วนในทางตรงและเต็มที่ในการกำหนดมาตรฐาน และแนวปฏิบัติในเรื่องสำคัญของกลุ่ม

2.3.7 การที่สมาชิกต่าง ๆ มีความชอบพอซึ่งกันและกัน

2.4 กลุ่มย่อยที่มีสภาพการปฏิบัติ ความรู้ และพฤติกรรมคล้าย ๆ กันจะทำให้นวัตกรรมที่สอดคล้องเข้าไปได้ง่าย

3. ปัจจัยที่เกี่ยวกับลักษณะของนวัตกรรม โรเจอร์ส และ ชูเมคเกอร์ ได้กล่าวถึงปัจจัย 6 ประการที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรม คือ

3.1 ค่าใช้จ่ายและผลตอบแทน ทางด้านค่าใช้จ่าย หากนวัตกรรมใดต้องใช้ค่าใช้จ่ายสูงในการยอมรับ นวัตกรรมนั้นจะได้รับการยอมรับยากกว่าสิ่งซึ่งเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าสำหรับผลตอบแทนนั้น หากนวัตกรรมให้ผลตอบแทนสูง และ/หรือให้ผลการตอบแทนเร็วมักจะได้รับการยอมรับดีกว่าสิ่งที่ให้ผลตอบแทนน้อยและช้า

3.2 ความยุ่งยากซับซ้อนของการปฏิบัติ นวัตกรรมใดที่มีกรรมวิธียุ่งยากซับซ้อนมาก มักได้รับการยอมรับยากกว่านวัตกรรมที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน

3.3 นวัตกรรมที่ทดลองได้ หากนวัตกรรมใดเมื่อนำไปเผยแพร่แล้ว บุคคลสามารถนำไปทดลองทำได้ง่าย ย่อมมีโอกาสได้รับการยอมรับดีกว่าสิ่งที่ทดลองได้ยาก

3.4 นวัตกรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้ชัด นวัตกรรมที่แสดงให้เห็นได้ชัดจะด้วยการสาธิตหรือการเผยแพร่ทางภาพ ทางข้อความอย่างใดก็ตาม เมื่อมองเห็นความดีเด่นได้ชัดเจน ย่อมเป็นที่ยอมรับง่ายกว่าสิ่งที่สังเกตเห็นได้ยาก

3.5 ความสอดคล้องของนวัตกรรม นวัตกรรมที่มีความสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ อาจมีโอกาสยอมรับได้ง่ายกว่าสภาพที่ไม่มีทรัพยากรนั้น ๆ

3.6 นวัตกรรมนั้นสามารถหาได้ง่ายในท้องถิ่น หากมีการคิดค้นให้ใช้นวัตกรรมซึ่งเป็นวัสดุที่มีอยู่แพร่หลายในท้องถิ่นอยู่แล้วก็มีโอกาสจะได้รับการยอมรับง่ายขึ้น

4. ปัจจัยของผู้เผยแพร่ นวัตกรรม เบลโล และคณะ ได้กล่าวว่ามีปัจจัย 3 ประเภทที่มีส่วนทำให้ผู้เผยแพร่ นวัตกรรมมีอิทธิพลต่อการยอมรับดังนี้

4.1 ความปลอดภัย (Safety or Trustworthiness) ซึ่งได้แก่ การที่ผู้รับสารเห็นว่าผู้เผยแพร่ นวัตกรรมมีความใจดี ความเป็นกันเอง คล้อยตามง่าย บุคลิกสดชื่น สุขภาพ ไม่เห็นแก่ตัว ยุติธรรม ยกโทษให้ง่าย เข้าสังคมเก่ง เยือกเย็น อวดทน และมีอัธยาศัยไมตรี ลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้ ผู้รับสารเห็นว่าหากผู้เผยแพร่ นวัตกรรมมีลักษณะนี้ เขาก็จะเชื่อถือในเรื่องราวที่สื่อสารกันดียิ่งขึ้น หรือง่ายขึ้น

4.2 ความมีคุณวุฒิ (Qualification or Expertness or Authoritativeness) การที่ผู้รับสารจะเชื่อถือผู้เผยแพร่ นวัตกรรมนั้น ผู้รับสารจะต้องเชื่อว่าผู้เผยแพร่ นวัตกรรมเป็นผู้รอบรู้ ผู้ที่มีประสบการณ์ มีความชำนาญ มีความเฉลียวฉลาด ตลอดจนมีอำนาจหน้าที่

4.3 ความกระฉับกระเฉง (Dynamism) ลักษณะต่าง ๆ ที่รองอยู่ในประเภทความกระฉับกระเฉง ได้แก่ นิสัยกล้าต่อสู้ เปิดเผย มีความคล่องแคล่ว และตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา

โดยสรุป การศึกษาในครั้งนี้จะศึกษาถึงการยอมรับและการแพร่กระจาย นวัตกรรม ทางด้านการจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนโดยสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประการด้วยกันคือ ส่วนที่มีอยู่เดิม (Antecedent) ส่วนที่เป็นกระบวนการ (Process) และส่วนที่เป็นผลตามมา (Consequence)

ส่วนที่มีอยู่เดิม ประกอบด้วย 1) คุณลักษณะของบุคคล ได้แก่ ค่านิยม ทัศนคติ ความเชื่อมั่น ความสามารถทางสมอง สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ เช่น อายุ ระดับการศึกษา รายได้ อาชีพ เป็นต้น และ 2) ระบบสังคม เช่น บรรทัดฐานทางสังคม ความเชื่อของเพื่อนบ้านเกี่ยวกับนวัตกรรม

ส่วนที่เป็นกระบวนการ ได้แก่ กระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับนวัตกรรม (Innovation-decision Process) อันประกอบไปด้วย ขั้นความรู้ ขั้นสนใจ ขั้นตัดสินใจและขั้นยืนยัน รวมทั้งกระบวนการยอมรับนวัตกรรม (Adoption Process) คือ ขั้นตระหนัก ขั้นสนใจ ขั้นประเมิน ขั้นทดลองและขั้นการยอมรับ

ส่วนที่เป็นผลตาม ได้แก่ การยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น ๆ ซึ่งอาจจะมี การเปลี่ยนแปลงได้ในภายหลัง ขึ้นอยู่กับข้อมูลที่บุคคลแสวงหาเพิ่มเติม ถ้าหากข้อมูลดังกล่าวไม่ ขัดกับข้อมูลเดิม บุคคลก็จะยังคงยอมรับนวัตกรรมนั้นต่อไป

แนวคิดการจัดการขยะมูลฝอย

ขยะมูลฝอยถือได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญที่จะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนในปัจจุบัน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ถึงแม้ว่าการจัดการขยะมูลฝอยจะเริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2440 แต่ปัญหาดังกล่าวก็ยังไม่ได้รับการ แก้ไขอย่างจริงจังตรงกันข้ามกลับยิ่งทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น

จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าในช่วงที่ผ่านมาได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับการจัดการ ขยะมูลฝอยไว้ดังต่อไปนี้

ยุพิน ระพิพันธุ์ ได้ให้ความหมายของการจัดการขยะมูลฝอยไว้ว่า หมายถึง หลักการ ในการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการควบคุม การทิ้ง การเก็บชั่วคราว การรวบรวม การขนถ่ายและ การขนส่ง การแปลงรูป และการกำจัดมูลฝอย โดยคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุดในทางสุขอนามัย ความสวยงาม การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และที่สำคัญที่สุดคือการยอมรับของสังคม ในการจัดการ มูลฝอยอย่างมีประสิทธิภาพจะต้องอาศัยปัจจัยในหลาย ๆ ด้านประกอบกัน ได้แก่ การบริการ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อม ประสิทธิภาพที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม และวิธีการจัดการ มูลฝอยในแต่ละประเภท โดยวิธีการจัดการจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมในทุกแง่มุม

สำนักวิชาความสะอาดกรุงเทพมหานคร กล่าวว่า การจัดการขยะมูลฝอย หมายถึง กิจกรรมใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารและการจัดการขยะมูลฝอย ได้แก่ การลดปริมาณ (Minimization) การวิเคราะห์ (Analysis) การคัดแยก (Segregation) การเก็บรวบรวม (Storage) การเก็บขน (Collection) การขนส่ง (Transportation) การขนถ่าย (Transfer) การบำบัด (Treatment) การกำจัด (Disposal) รวมทั้งการนำกลับมาใช้ประโยชน์ (Recycling) ตลอดจน กิจกรรมอื่นที่เกี่ยวข้องกับการป้องกันและแก้ไขปัญหามูลฝอย

กล่าวโดยสรุป การจัดการขยะมูลฝอยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ผู้ศึกษาได้ให้ความหมายว่า หมายถึง การกระทำที่เกี่ยวข้องกับขยะมูลฝอย ตั้งแต่ขั้นตอนการทิ้ง รวมทั้งการลดปริมาณขยะมูลฝอย และการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ โดยพิจารณาตามความเหมาะสมทุกแง่มุมเพื่อนำไปสู่ การแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

นอกจากนี้ขยะมูลฝอยที่พบเห็นกันโดยทั่วไปจะมีองค์ประกอบหลัก ๆ อยู่ 3 องค์ประกอบด้วยกัน ดังต่อไปนี้

1. ส่วนที่สามารถย่อยสลายได้ เช่น กระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร ไม้ ยาง หนังสือ กระดูกสัตว์ และเซรามิก เป็นต้น
2. ส่วนที่ไม่สามารถย่อยสลายได้ เช่น พลาสติก แก้ว เหล็ก โลหะอื่น ๆ และไฟฉาย เป็นต้น
3. ส่วนที่จำแนกไม่ได้ หรือเบ็ดเสร็จอื่น ๆ

องค์ประกอบดังกล่าวอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน แต่ถึงอย่างไรก็ตามยังมีขยะมูลฝอยที่สามารถนำกลับมาใช้ใหม่ได้ หรือนำมาใช้ประโยชน์ได้จำนวนหนึ่ง ซึ่งจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการที่มีประสิทธิภาพ อันจะเป็นการช่วยประหยัดทรัพยากรธรรมชาติและลดจำนวนขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้น

ขยะมูลฝอย สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ขยะมูลฝอยเปียก ได้แก่ เศษอาหาร เศษพืชผัก เศษผลไม้ อินทรีย์วัตถุที่ย่อยสลายได้ง่าย มีความชื้นสูงและส่งกลิ่นเหม็นได้เร็ว ต้องเร่งเก็บขนและกำจัด
2. ขยะมูลฝอยแห้ง ได้แก่ เศษกระดาษ เศษผ้า แก้ว โลหะ ไม้ ยาง และพลาสติก ขยะมูลฝอยนี้ มีทั้งที่กำจัดได้โดยการเผาและที่เผาไม่ได้ ส่วนหนึ่งเป็นมูลฝอยที่สามารถคัดเลือกวัสดุที่ยังมีประโยชน์กลับมาใช้ใหม่ได้อีก โดยคัดแยกขยะมูลฝอยก่อนที่จะทิ้ง เป็นการลดปริมาณมูลฝอยที่ต้องทำลายและจะมีคุณประโยชน์นานาประการ
3. มูลฝอยหรือของเสียอันตราย ได้แก่ สิ่งปฏิกูลและของเสียอื่น ๆ ที่มีลักษณะเป็นพิษ มีฤทธิ์ในการกัดกร่อนและระเบิดได้ง่าย ซึ่งต้องใช้กรรมวิธีพิเศษกว่าปกติในการจัดการเนื่องจากเป็นวัสดุที่มีอันตรายโดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชีวิตมนุษย์ เช่น สารฆ่าแมลง ถ่านไฟฉาย แบตเตอรี่รถยนต์ ฯลฯ มูลฝอยหรือของเสียอันตรายเหล่านี้บางชนิดต้องระมัดระวังเป็นพิเศษเพราะมีลักษณะเป็น “มูลฝอยติดเชื้อ” ที่มีอันตรายสูง

เนื่องจากขยะมูลฝอยมีประเภทแตกต่างกัน ดังนั้น การกำจัดหรือทำลายมูลฝอยจึงต้องมีกรรมวิธีที่แตกต่างกันไป โดยทั่วไปการจัดการขยะมูลฝอยมีขั้นตอนง่าย ๆ อยู่ 2 ขั้นตอนด้วยกัน คือ (ธำรง มั่นคง, 2544, น. 22)

1. การเก็บขยะมูลฝอย แบ่งเป็น 2 วิธี

1.1 วิธีการเก็บโดยตรง (Direct Collection) คือ การส่งรถและเจ้าหน้าที่ออกไปเก็บขยะมูลฝอยจากที่อยู่อาศัยและสถานที่ต่าง ๆ ที่รถยนต์เก็บขนสามารถเข้าถึง หรือเจ้าของขยะมูลฝอยนำจากที่อยู่อาศัยของตน มาใส่ยังรถยนต์เก็บขนที่แล่นเข้าไปรับเอา แล้วรถยนต์เก็บขนก็นำขยะมูลฝอยเหล่านั้นไปทำลายต่อไป

1.2 วิธีเก็บโดยอ้อม (Indirect Collection) หน่วยงานที่รับผิดชอบในพื้นที่จะนำถังรองรับขยะมูลฝอยไปตั้งตามถนนสายต่าง ๆ และบริเวณที่มีขยะมูลฝอยเป็นจำนวนมาก เช่น ตลาดสด ศูนย์การค้า และย่านชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อให้ประชาชนที่ผ่านไปมาหรืออยู่ใกล้เคียงนำขยะมูลฝอยมาใส่ถังรองรับซึ่งมีขนาดต่าง ๆ กัน เมื่อถังเต็มก็จะมาเก็บขนขยะมูลฝอยไปทำลาย

2. การกำจัดขยะมูลฝอยที่ผ่านมามี 7 วิธีด้วยกัน คือ

1. การย่อยสลายตามกระบวนการธรรมชาติหรือการหมักปุ๋ย (Composting)
2. การสร้างโรงงานเผาขยะมูลฝอย (Incineration)
3. การนำไปเป็นอาหารสัตว์
4. การนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycle and Reuse)
5. การนำขยะมูลฝอยทิ้งไว้ตามธรรมชาติ (Open Dumping)
6. การฝังกลบอย่างถูกหลักสุขาภิบาล (Sanitary Landfill)
7. การนำไปทิ้งทะเล (Ocean Dumping)

ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องพิจารณากำหนดรูปแบบ และวิธีการที่เหมาะสมสำหรับสภาพของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ ทั้งเรื่องรูปแบบบริการ (ผู้รับบริการและจุดเก็บ) ระบบการเก็บขน ควรพิจารณาการเก็บอุปกรณ์ในการเก็บ จำนวนอุปกรณ์และคนงาน และเส้นทางการเก็บ

ปัจจุบันประเทศไทยได้ใช้วิธีการกำจัดขยะมูลฝอย 3 วิธีด้วยกัน คือ วิธีหมักทำปุ๋ย วิธีฝังกลบ และวิธีเผาในเตา ซึ่งแต่ละวิธีก็ล้วนมีทั้งข้อดีและข้อเสีย จากการคาดการณ์พบว่าในอนาคตหากไม่มีการลดปริมาณขยะมูลฝอยลง สถานที่ฝังกลบที่ใช้กำจัดขยะมูลฝอยในปัจจุบันอาจจะไม่เพียงพอกับการรองรับขยะมูลฝอยที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จากสถิติยังพบอีกว่ามีขยะมูลฝอยจำนวนมากมหาศาลที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ถูกทิ้งไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งถือได้ว่าเป็นความด้อยประสิทธิภาพในการจัดการขยะมูลฝอย

การแก้ไขปัญหาในเชิงรุกหรือเชิงป้องกันเป็นแนวทางที่จำเป็นในขณะนี้ โดยจะเน้นไปที่กระบวนการย่อยสลดัน ๆ ของกระบวนการจัดการ คือ มุ่งมองไปที่ต้นเหตุหรือที่มาของขยะมูลฝอย โดยพิจารณาว่าปริมาณมากน้อยของขยะมูลฝอยขึ้นอยู่กับ การทิ้ง หรือพฤติกรรมของประชาชน การแก้ไขให้ขยะมูลฝอยมีปริมาณลดลงเพื่อง่ายต่อการจัดการ จึงต้องแก้ไขที่พฤติกรรม การทิ้งของประชาชนเป็นหลัก (สมนึก ชีवाल, 2544, น. 23)

ดังนั้นการบริหารจัดการขยะมูลฝอยจึงต้องเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยมี 5 ขั้นตอนในกระบวนการจัดการขยะมูลฝอยเป็นลำดับ ดังต่อไปนี้ (ยุพิน ระพิพันธุ์, 2544, น. 136-137)

1. การลดการก่อเกิดมูลฝอย (Reduce) หรือการลดขยะมูลฝอยจากแหล่งที่เกิด (Reduce at Source) คือ หลีกเลี่ยงหรือลดการเกิดมูลฝอยหรือมลพิษที่จะเกิดขึ้นหากสามารถทำ

ได้ วิธีลดปริมาณมูลฝอยที่มีประสิทธิภาพที่สุดก็คือ การไม่สร้างขยะมูลฝอยขึ้นมา การป้องกันไม่ให้มูลฝอยเกิดขึ้นมาหรือให้เกิดน้อยที่สุดจึงเป็นขั้นตอนแรกสุดและสำคัญที่สุดในกระบวนการจัดการขยะมูลฝอยและสามารถทำได้โดยการเปลี่ยนแปลงการออกแบบผลิตภัณฑ์ เปลี่ยนแปลงกระบวนการผลิต หรือเปลี่ยนแปลงการใช้วัตถุดิบทดแทนให้เหมาะสม ซึ่งจะช่วยให้อาจลดปริมาณทรัพยากรและพลังงานที่ใช้ และเกิดมูลฝอยน้อยลง

2. การนำผลิตภัณฑ์มาใช้ซ้ำ (Reuse) เป็นการนำวัสดุของใช้กลับมาใช้ในรูปแบบเดิม หรือนำมาซ่อมแซมให้หรือนำมาใช้ทำประโยชน์อื่น ๆ การนำมาใช้ซ้ำอาจแบ่งได้เป็น 2 ขั้นตอนคือ

2.1 ในขั้นตอนการผลิตสินค้า คือ พยายามทำให้เกิดเศษวัสดุหรือของเสียน้อยที่สุด หากไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ในขั้นนี้ ก็สามารถนำเศษวัสดุนั้นกลับเข้าไปใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตได้ ซึ่งเป็นการลดขยะมูลฝอยที่ง่าย และยังได้วัตถุดิบที่ปราศจากสิ่งปนเปื้อนและเป็นการประหยัดอีกด้วย

2.2 การนำของมาใช้ซ้ำ เป็นการยืดอายุการใช้งานหรือใช้ประโยชน์ให้มากขึ้น ก่อนที่จะนำไปทิ้งเป็นขยะมูลฝอย เช่น การนำขวดแก้ว ขวดพลาสติกมาใช้บรรจุนม เบียร์ น้ำอัดลม การนำกระดาษมาใช้ 2 หน้า หรือนำมาตัดทำเป็นกระดาษบันทึกเตือนความจำ และการนำวัสดุสิ่งของมาซ่อมแซมเพื่อให้สามารถใช้ต่อไปได้นาน ๆ ซึ่งจะเป็นการช่วยประหยัดทรัพยากรและพลังงานที่ใช้ในการผลิตสินค้านั้น และลดการก่อเกิดมูลฝอยลง

3. การนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycle) เป็นการแยกวัสดุที่ไม่สามารถนำกลับมาใช้ซ้ำออกจากมูลฝอยและรวบรวมมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตสินค้าขึ้นใหม่หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “รีไซเคิล” (Recycle) ขั้นตอนนี้เป็น การนำวัสดุของใช้มาใช้ใหม่เช่นกัน แต่ต่างจากขั้นตอนการนำมาใช้ซ้ำ (Reuse) คือ ขั้นตอนนี้ต้องมีการนำวัสดุผ่านกระบวนการผลิตออกมาเป็นผลิตภัณฑ์ขึ้นใหม่ เช่น กระป๋องอลูมิเนียม หรือขวดแก้วต้องมีการหลอมและผ่านการผลิตเป็นกระป๋องหรือขวดใบใหม่ วัสดุที่สามารถนำมาใช้ในการผลิตใหม่ ได้แก่ กระดาษแข็งชนิดต่าง ๆ ขวดแก้ว โถแก้ว กระป๋องอลูมิเนียม พลาสติก เศษเหล็ก ผ้า ขวดใส่น้ำมันเครื่อง กล่องนมและกระป๋องน้ำผลไม้ เป็นต้น

4. การฟื้นฟูประโยชน์จากมูลฝอย (Recovery) เป็นการดึงเอาพลังงานจากมูลฝอย ได้แก่ การใช้มูลฝอยเป็นเชื้อเพลิงในการผลิตกระแสไฟฟ้าจากเตาเผามูลฝอย การดึงเอาก๊าซที่เกิดจากการหมักของมูลฝอยที่หลุมฝังมาใช้ เช่น ก๊าซชีวภาพ อย่างไรก็ตามการเผามูลฝอยจะก่อให้เกิดมลพิษในอากาศและการสร้างเตาเผาที่มีคุณภาพและประสิทธิภาพสูงนั้น ต้องใช้งบประมาณสูงมากและไม่สามารถทำให้มลพิษหมดสิ้นไปได้ (สำหรับการย่อยสลายมูลฝอยหรือ Composting ในขั้น Recycling อาจจัดอยู่ในขั้น Recovery นี้ก็ได้)

5. การกำจัดมูลฝอย (Residue Disposal) มูลฝอยที่เหลือจากการผ่านขั้นตอนต่าง ๆ ทั้ง 4 มาแล้ว จึงจะต้องมีการกำจัดอย่างถูกวิธี ซึ่งถือเป็นขั้นสุดท้ายของกระบวนการกำจัดมูลฝอย วิธีการที่ใช้กันทั่วไปได้แก่ การฝังกลบ ซึ่งจะต้องมีการบริหารและจัดการอย่างถูกหลักวิธีและถูกสุขลักษณะ เพื่อป้องกันการแพร่กระจายของสารพิษหรือสารปนเปื้อนต่าง ๆ ไปสู่สภาพแวดล้อม อีกวิธีหนึ่งคือ การเผามูลฝอยซึ่งสามารถลดปริมาณมูลฝอยลงได้มาก แต่ต้องมีการลงทุนสูงและยังคงเป็นที่ถกเถียงกันในเรื่องของมลพิษที่เกิดขึ้น ส่วนมูลฝอยหรือของเสียทางการแพทย์มักจะต้องการเผา เนื่องจากอาจมีการติดเชื้อหรือมีสารพิษต่าง ๆ เจือปนมาก

เห็นได้ว่าขั้นตอนแรกของกระบวนการจัดการขยะมูลฝอยที่สำคัญ คือ การลดปริมาณขยะมูลฝอยหรือการใช้ขยะมูลฝอยให้น้อยลง อันเป็นการแก้ไขปัญหาที่ต้นเหตุและเกิดประโยชน์ต่อทุกฝ่าย กล่าวคือ (สถาบันดำรงราชานุภาพ, 2540, น. 25)

1. ทำให้ลดปริมาณการใช้วัตถุดิบและพลังงาน ซึ่งมีผลทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง และสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายบางส่วนลงได้
2. ลดมลภาวะในสภาพแวดล้อม เนื่องจากปริมาณขยะมูลฝอยลดลง
3. เป็นการสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้แก่หน่วยงานหรือองค์กรนั้น ๆ ในการช่วยเหลือและส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. เป็นการเพิ่มพูนคุณภาพชีวิตและสุขอนามัยแก่ประชาชนเพราะมีสารพิษในสิ่งแวดล้อมน้อยลง
5. ประหยัดงบประมาณค่าใช้จ่ายและลดการเสี่ยงภัยจากการเก็บขนเคลื่อนย้ายและการกำจัดขยะมูลฝอยลงตามปริมาณขยะมูลฝอยที่ลดลง
6. ลดความจำเป็นในการก่อสร้างโรงงานกำจัดขยะมูลฝอย ซึ่งจะช่วยประหยัดงบประมาณอีกส่วนหนึ่งด้วย

การลดปริมาณขยะมูลฝอยและการคัดแยกประเภทขยะมูลฝอยก่อนทิ้งถือได้ว่าเป็นวิธีการจัดการขยะมูลฝอยที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในปัจจุบัน เพราะใช้เงินลงทุนต่ำ ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยกว่า คุณภาพวัสดุที่แยกมีค่าสูงกว่า และที่สำคัญประชาชนได้มีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากกว่า

นอกจากนี้ประโยชน์ของการคัดแยกประเภทขยะมูลฝอยก่อนทิ้งที่สำคัญ นอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็คือ ทำให้สามารถวางแผนการกำจัดมูลฝอยครั้งสุดท้ายได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ เช่น (นักวิจัยปฏิบัติการรุ่น 2, 2543, น. 17-18)

1. มูลฝอยสด ซึ่งได้แก่ เศษพืชผัก ผลไม้ เศษอาหาร เป็นต้น สามารถนำไปกำจัดโดยการหมักทำปุ๋ยได้ (Compost) หรือนำไปกำจัดโดยวิธีกลบฝังดินอย่างถูกหลักสุขาภิบาล (Sanitary landfill)

2. มูลฝอยแห้งและเศษกระดาษ ซึ่งได้แก่ กิ่งไม้ ใบไม้ ใบหญ้า เศษกระดาษที่ใช้แล้ว สามารถนำไปกำจัดโดยวิธีการเผาในเตาเผา (Incineration)

3. กระดาษ เช่น กระดาษลูกฟูก (กระดาษกล่อง) กระดาษแข็ง กระดาษหนังสือพิมพ์ เป็นต้น สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ (Recycle) โดยเป็นวัตถุดิบในการผลิตเยื่อกระดาษ เพื่อนำมาใช้ในการชีวิตประจำวันต่อไป

4. พลาสติก ได้แก่ พลาสติกทุกชนิด นำไปกำจัดโดยการอัดแท่งแล้ว นำไปปรับปรุงพื้นที่ เช่น นำไปถมที่ลุ่ม แต่จะมีปัญหาในการย่อยสลาย สำหรับพลาสติกชิ้นใหญ่ ๆ หรือ พลาสติกที่เป็นภาชนะบรรจุอาหารและเครื่องดื่ม ได้แก่ ขันส่วนของภาชนะ ถุงพลาสติกหนา ขวดบรรจุน้ำมัน ขวดบรรจุนม เป็นต้น สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้

5. ขวดและแก้ว ได้แก่ ขวดบรรจุเครื่องดื่ม เศษแก้ว ฯลฯ กำจัดโดยการนำไปใช้ประโยชน์ใหม่ หรือส่วนที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์นำไปกำจัดโดยวิธีกลบฝังดินอย่างถูกหลักสุขาภิบาล

6. เหล็กและโลหะต่าง ๆ ได้แก่ เหล็กกล้า เหล็กบาง กระป๋องอลูมิเนียมบรรจุ น้ำอัดลม กรอบมุ้งลวดอลูมิเนียม ลวดทองแดง เป็นต้น กำจัดโดยการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่

การจัดการขยะมูลฝอยที่มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการที่ชุมชนหรือประชาชนตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นและมีส่วนในการรับผิดชอบไม่ทางตรงก็ทางอ้อม เพราะการแก้ไขปัญหาดังกล่าวไม่ใช่หน้าที่ของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเท่านั้น แต่จำเป็นที่เราทุกคนต้องช่วยกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งการมุ่งแก้ไขปัญหาดังต้นเหตุ หรือ พฤติกรรมการใช้และการทิ้งขยะมูลฝอยในชีวิตประจำวัน อันเป็นวิธีการแก้ไขปัญหายั่งยืนและมีประสิทธิภาพมากที่สุด

ด้วยเหตุนี้จึงพบว่ามีหลายชุมชนในปัจจุบันได้จัดระบบการจัดการขยะมูลฝอยในรูปแบบของกลุ่มและองค์กร ดังต่อไปนี้ (บัณฑิต เอื้อวัฒนานุกุล และ ไพฑูรย์ สุขเกิด, 2544, น. 20)

1. จัดระบบการรีไซเคิล เป็นการรวบรวมที่ยังสามารถนำไปสู่การแปรรูปเพื่อใช้ใหม่ได้ รณรงค์ให้ประชาชนแยกประเภทขยะมูลฝอยที่สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้

- จัดระบบที่เอื้อต่อการรวบรวมขยะมูลฝอย
- ประสานงานกับร้านรับซื้อของเก่า
- จัดระบบการรับซื้อสินค้าขยะมูลฝอยรีไซเคิลให้เหมาะสมตามแหล่งกำเนิด
- จัดกลุ่มอาสาสมัครในชุมชน นักเรียน ให้มีการนำวัสดุมาแปรรูปเป็นสินค้า

2. จัดตั้งศูนย์วัสดุรีไซเคิล หากมีพื้นที่ที่มีปริมาณขยะมูลฝอยเกิดขึ้นในแต่ละวันเป็นปริมาณมาก อาจจะมีการ จัดตั้งศูนย์คัดแยกขยะมูลฝอยที่สามารถจะรองรับจากชุมชนใกล้เคียง หรือรับซื้อจากประชาชนโดยตรงซึ่งอาจจะให้เอกชนลงทุนหรือร่วมทุน หรือให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดตั้ง

การศึกษาในครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาการจัดการขยะมูลฝอยทั้งในมิติของการคัดแยกประเภทและลดปริมาณขยะมูลฝอยในชุมชน และการจัดการขยะมูลฝอยในลักษณะกลุ่มองค์กร ซึ่งในที่นี้ก็คือ ธนาคารขยะ ศูนย์รีไซเคิล และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เห็นภาพของการจัดการขยะมูลฝอยที่ชัดเจนมากขึ้น

แนวคิดการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์

การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ในทัศนะของ ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และ ลำลี ทองธิว เห็นว่าเป็นการศึกษาที่ได้วิเคราะห์ข้อเท็จจริงหรือเหตุการณ์ในอดีตอย่างลึกซึ้ง กว้างขวาง และเห็นภาพรวมที่ชัดเจน โดยมีลักษณะสำคัญ 3 ประการด้วยกัน คือ การตรวจสอบว่าได้ข้อมูลหรือเหตุการณ์ที่แท้จริงเพียงใด มองเห็นความสัมพันธ์หรือภาพรวมข้อมูลหรือเหตุการณ์นั้น กับ การวิเคราะห์ข้อมูลเหตุการณ์นั้นอย่างมีคุณค่า เป็นระบบ โดยองค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เห็นความสำคัญของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ได้ชัดเจนขึ้น ดังต่อไปนี้

ประการแรก คือ การทำความเข้าใจกับตนเอง กับเหตุการณ์ กับข้อมูลและเรื่องราวที่เรา รู้จักอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะการรู้จักในแง่ของความเป็นมา ข้อมูล เหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ นั้น บางครั้ง เรารู้จักสาเหตุความเป็นมา และพัฒนาการอย่างผิวเผินและไม่ถูกต้องพอ ทำให้เกิดความเข้าใจผิด วิเคราะห์ผิดและใช้ผิดได้

ประการที่สอง ทำให้เข้าใจเหตุการณ์และเรื่องราวต่าง ๆ อย่างมีความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของเหตุการณ์ในอดีตกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน เหตุการณ์ในอดีตด้วยตนเอง เป็นต้น

ประการที่สาม คือ การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์จะทำให้เข้าใจเหตุการณ์ในอดีต มองเห็นความต่อเนื่องกับปัจจุบันและมองเห็นลู่ทางในอนาคตได้ดีขึ้น จะช่วยให้วิเคราะห์เหตุการณ์ในอนาคตได้ชัดเจนใกล้เคียงความเป็นจริงขึ้น โดยเฉพาะเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่ไม่สามารถทดลองได้

จากความหมายและความสำคัญของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ข้างต้นดังที่ได้กล่าวไปแล้วนั้นสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ของเหตุการณ์หรือพัฒนาการของ

ปัญหาซึ่งในที่นี้ก็คือ เรื่องการจัดการขยะมูลฝอยเพื่อช่วยให้เกิดความชัดเจนมากขึ้น เป็นการมองย้อนดูประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของปัญหาที่เกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบัน เพื่อจะได้เข้าใจเหตุผลที่มาของปัญหาที่อยู่ได้ชัดเจนมากขึ้น นอกเหนือไปจากการมุ่งศึกษาปัญหาหรือข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์เรื่องใดเรื่องหนึ่งเท่านั้น

ในหนังสือ Methods of Research ของ Good and Scates ได้สรุปปัญหาที่มีลักษณะของการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ไว้ 3 ประการด้วยกันคือ

1. ปัญหาทางการวิวัฒนาการ เพื่อดูแนวโน้ม และความเป็นมาเช่นเรื่อง การศึกษาสมัยใหม่ (Progressive Education) เกิดขึ้นและมีพัฒนาการอย่างไร เป็นต้น
2. ปัญหาทางความคล้ายคลึง (Resemblance) ใช้ในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบ
3. ปัญหาในเรื่องค่านิยม เพื่อดูเหตุและผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งในอดีต

กล่าวโดยสรุปการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์คือการศึกษาเพื่อที่จะตอบคำถามว่าใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร และทำไม แล้วนำข้อมูลที่ได้มาเชื่อมโยงหาความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์นี้มีลักษณะที่แตกต่างจากการศึกษาในลักษณะอื่น ๆ คือ

1. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์จำนวนมากต้องอาศัยข้อมูลที่เกิดจากการสังเกตบันทึกของบุคคลอื่น ไม่ใช่ของผู้ศึกษาเอง จึงต้องพยายามให้ได้ข้อมูลที่เหมาะสมถูกต้องใกล้เคียงกับความเป็นจริงให้มากที่สุด
2. เหตุการณ์ปัญหาหรือหัวข้อที่จะศึกษาจะนำมาทดลองใหม่ ปฏิบัติใหม่ไม่ได้อีกแล้ว เป็นธรรมชาติ (Naturalistic) ในตัวของมันเอง ผู้ศึกษาจึงต้องเลือกเก็บข้อมูลให้ตรงกับข้อเท็จจริงให้มากที่สุด
3. เหตุการณ์ เรื่องราว หรือหัวข้อที่เกิดขึ้นในอดีตไม่ใช่เรื่องที่สนใจทดลองทำขึ้นเพื่อการศึกษา เอกสารบันทึกหรือข้อมูลต่าง ๆ จึงกระจัดกระจายไม่เป็นระบบ ผู้ศึกษาจะต้องเลือกสรรอย่างดี ซึ่งต่างกับการศึกษาเชิงบรรยายหรือเชิงทดลองที่ไม่มีโอกาสเลือกข้อมูลได้มากพอ
4. โดยเหตุที่ข้อมูลผู้ศึกษาไม่ได้บันทึกเอง และข้อมูลกระจัดกระจายมาก ผู้ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์จึงต้องมีความอดทนโดยเฉพาะในการค้นเอกสาร
5. การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์แม้จะมีผู้ช่วยศึกษาได้บ้าง แต่ก็มีลักษณะที่คนคนเดียวโดยเฉพาะผู้ศึกษาจะต้องรับผิดชอบสูง และคุณค่าหรืองานที่ดีมักจะขึ้นอยู่กับตัวบุคคลเป็นหลักสำคัญ

นอกจากลักษณะดังกล่าวข้างต้น การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์โดยทั่วไป มีกระบวนการศึกษา 3 ขั้นตอนใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล (Collection of Data)
2. การวิเคราะห์ข้อมูล (Criticism of Data)
3. การเสนอข้อมูล (Presentation of Data)

ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาในลักษณะนี้ก็ยังมีข้อจำกัดอยู่บ้าง โดยเฉพาะประเด็นที่ว่า การศึกษาดังกล่าวไม่สามารถจะควบคุมเหตุการณ์หรือแม้แต่ข้อมูลได้ นอกจากนั้นข้อมูลที่เป็นข้อมูลปฐมภูมิก็ยิ่งหายาก จึงทำให้การศึกษาทางด้านนี้มีจุดอ่อนอยู่มาก นอกจากข้อจำกัดในเรื่องข้อมูลแล้ว ข้อจำกัดในเรื่องของตัวผู้ศึกษาเองก็เป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากบางคนทนศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อเหตุผลอื่นไม่ใช่เพื่อการหาความรู้ บางคนศึกษาจบแล้วรีบสรุป บางคนสรุปเป็นแต่เพียงผลรวม เป็นต้น จะเห็นได้ว่าจากข้อจำกัดดังกล่าวผู้ศึกษาเชิงประวัติศาสตร์จึงต้องมีใจรักงานด้านนี้อย่างแท้จริง และที่สำคัญก็จะต้องเป็นบุคคลที่มีวิจยารณญาณวิเคราะห์ วิจยารณ เหตุการณ์ต่าง ๆ อย่างมีระบบรัดกุมและเป็นวิทยาศาสตร์ไปในตัว

นอกจากนี้หากจะทำการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ในมุมมองของมานุษยวิทยา คือ การใช้แนวคิดทฤษฎีในการมองปัญหา อาจจะจำแนกออกได้เป็น 4 แนวการศึกษาด้วยกันดังนี้ (ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และคณะ, 2529, น. 128-142)

1. แนวคิดการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาทั่วไป มีลักษณะเป็นการบรรยายภาพความเป็นอยู่ของชนชาติต่าง ๆ ทั้งความเป็นมาและลักษณะนิสัยเฉพาะ โดยอาจจะรวบรวมจากประสบการณ์ที่ได้มีโอกาสคลุกคลีกับชนชาติเหล่านั้น เช่น การศึกษาชนกลุ่มน้อยในสังคมไทย

2. แนวคิดการศึกษาแบบจิตวิทยา-วัฒนธรรม อาจกล่าวได้ว่าแนวการศึกษาแบบนี้เป็นที่นิยมใช้ในการศึกษาสังคมไทยมากกว่าแนวการศึกษาแบบอื่น คือเป็นการอธิบายพฤติกรรมทางสังคมโดยการศึกษาถึงระบบคุณค่าทางสังคม หรือโลกทัศน์ ตลอดจนบุคลิกภาพของสมาชิกสังคม ดังนั้น ในหลาย ๆ กรณีจึงมีแนวโน้มที่จะอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมด้วยทัศนะทางจิตวิทยา (Psychological Reduction) การศึกษาในลักษณะนี้เป็นการศึกษาที่กำหนดให้ผู้ศึกษาต้องพำนักอยู่ในสังคมที่ศึกษาและใช้การเก็บข้อมูลด้วยวิธีร่วมสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ ประกอบกับทัศนะของคนในสังคม (Native's view) นั้นด้วย งานเหล่านี้จึงมีความละเอียดและแม่นยำตรงกว่างานที่ใช้แนวการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณาโดยทั่วไป

3. แนวการศึกษาแบบโครงสร้างและสถาบันสังคม การศึกษาในลักษณะนี้มีลักษณะเด่นและแตกต่างไปจากแนวการศึกษาอื่น ในลักษณะที่ว่า

3.1 เป็นการศึกษาถึงโครงสร้างและกฎเกณฑ์ของสังคม สถาบันหรือระบบต่าง ๆ ของสังคม เช่น ระบบเศรษฐกิจการเมือง ระบบนิเวศน์วิทยา ที่มีผลต่อการจัดระเบียบทางสังคม เช่น การอธิบายถึงรูปแบบการจัดการปกครองและการบริหารของสังคมไทยสมัยโบราณ

3.2 เป็นการศึกษาที่พยายามใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาช่วยอธิบายการศึกษา แนวนี้จึงแตกต่างจากแนวการศึกษาสองแบบแรกที่กำลังกล่าวข้างต้น

4. แนวการศึกษาแนวใหม่ เป็นความพยายามที่จะแสวงหาแนวคิดทางทฤษฎีและวิธีการวิเคราะห์ปัญหาแบบใหม่ที่แตกต่างกันไปจากเดิม สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มดังนี้

4.1 กลุ่มที่เน้นการวิเคราะห์เชิงสถิติ เป็นความพยายามที่จะแสวงหาความแม่นยำ และหลักฐานทางสถิติ เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

4.2 กลุ่มแนววิเคราะห์แบบวิภาษวิธี หรือ เศรษฐศาสตร์การเมือง เป็นความพยายามที่จะรับเอาพื้นฐานการมองความจริงที่มาจากปรัชญาสำนักปรากฏการณ์นิยม และใช้แนวการวิเคราะห์ แบบวิภาษวิธี จึงทำให้การศึกษามีลักษณะที่แตกต่างไปจากงานทางมานุษยวิทยาที่เคยทำกันมา

ในการศึกษาค้นคว้านี้ผู้ศึกษาได้ใช้แนวการศึกษาจิตวิทยา-วัฒนธรรม และแนวการศึกษาแบบโครงสร้างและสถาบันสังคมเป็นหลักในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ปัญหาขยะมูลฝอยในชุมชนรวมทั้งพัฒนาการและกระบวนการจัดการขยะมูลฝอยที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบันเพื่อหาความเชื่อมโยงและปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เอื้อให้เกิดความสำเร็จและความล้มเหลว

แนวคิดทุนทางสังคม

คำว่า “ทุนทางสังคม” เป็นคำที่ถูกนำมาใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วงที่ผ่านมา ซึ่งมีผลต่อกระบวนการความคิดที่มีต่อการมองโลกมองปัญหาที่เกิดขึ้น จากที่เคยมองว่า “เงิน” หรือ ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยหลักในการขับเคลื่อนคนและขับเคลื่อนงานในการพัฒนาประเทศ หรือ การนิยามลัทธิปัจเจกชนแบบสุดขั้ว ตัวใครตัวมัน ทำายที่สุดกลับพบว่ากระบวนการความคิดนี้นำพาเราทั้งหลายไปสู่ทางตัน สิ่งนี้เองที่ทำให้สังคมหันกลับมามองว่าแท้จริงแล้วสังคมหรือชุมชนไม่ได้ว่างเปล่า แต่มีวิถีคิด หรือระบบคิดที่เอื้อให้เกิดสังคมหรือชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นเหมือนสายใยที่ยึดเหนี่ยวประสานส่วนต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกันให้สามารถทำงานไปในทิศทางเดียวกันได้ สิ่งเหล่านี้สามารถลดช่องว่างระหว่างคนกับคน คนกับสถาบัน หรือระหว่างสถาบันกับสถาบัน เพราะเมื่อใดก็ตามที่คนได้มองเห็นผลประโยชน์ร่วมกัน มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มองเห็นคุณค่า มีความคาดหวัง และ

เป้าหมายร่วมกัน (Common Purpose) ก็จะทำให้คนหรือสถาบันสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่เรียกว่า ทุนทางสังคม ซึ่งจะช่วยให้สามารถทำงานร่วมกันจนบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้ (วรวิมล โธมสันพันธ์, 2548, น. 15)

จากที่ผ่านมามีนักวิชาการหลายท่านได้พยายามให้ความหมายของคำว่าทุนทางสังคมไว้หลายความหมายด้วยกัน ซึ่งหลังจากที่ผู้ศึกษาได้รวบรวมแล้วเห็นว่าทุนทางสังคม เป็นวิถีคิด ระบบคิด หรือระบบความรู้ ในการจัดการตนเองของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการกับความสัมพันธ์ในชุมชน รวมทั้งการจัดการกับระบบคุณค่าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรม หรือวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน โดยที่สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของกฎเกณฑ์ จารีตประเพณี และศีลธรรม เพราะฉะนั้นกลุ่มใจหรือกลุ่มผู้ก่อการร้ายจึงไม่ถือว่าเป็นทุนทางสังคม ระบบความสัมพันธ์นี้จะแสดงออกมาเป็นความไว้นื้อเชื่อใจซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน ความเห็นอกเห็นใจกัน การมีผลประโยชน์ร่วมกัน หรือแม้กระทั่งการมีจิตสำนึกร่วมในสถานการณ์หรือปัญหาที่เกิดขึ้น ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับ อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างถึงใน ชยุต อินพรหม, 2547, น. 10)

หากจะพิจารณาถึงความเป็นมาของทุนทางสังคมแล้ว พบว่า คำว่า “ทุนทางสังคม” ได้ปรากฏขึ้นหลังจากที่มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่อง ประชาสังคม โดยปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอภิปรายของ Hanifan (1920) ในหนังสือ Rural School Community Centres ซึ่งได้อธิบายถึง การสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน อาทิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี (Good Will) การสร้างมิตรภาพ (Fellowship) ความเห็นอกเห็นใจ (Sympathy) และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้นมา Hanifan ได้กล่าวเพิ่มเติมว่าการสร้างทุนทางสังคมในชุมชน ก็เช่นเดียวกับองค์กรทางธุรกิจ คือจะต้องมีการสะสมทุนก่อนการดำเนินธุรกิจ การสร้างทุนทางสังคมโดยองค์กรทางสังคมนั้น ปัจเจกบุคคลจะต้องสร้างมิตรภาพ และจะต้องเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มซึ่งมีขนาดใหญ่กว่าครอบครัวเพราะปัจเจกบุคคลหากอยู่โดยลำพัง อาจจะไม่ได้รับการช่วยเหลือทางสังคมจนกว่าเขาได้เริ่มติดต่อกับเพื่อนบ้าน ทุนทางสังคมก็จะมีการสะสมขึ้นมา

Putnam (2000) กล่าวถึง ทุนทางสังคม โดยเขาได้ศึกษาเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยในแคว้น Emilia-Romagna and Tuscany ประเทศอิตาลี เมื่อปี 1970 พบว่าแคว้นดังกล่าวมีการจัดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ประชาชนมีความสนใจในประเด็นสาธารณะร่วมกัน และทำให้เกิดการรวมกลุ่ม (ไม่ใช่ร่วมกันเพราะระบบอุปถัมภ์) ประชาชนมีความไว้นื้อเชื่อใจกัน มีการปฏิบัติต่อกันอย่างตรงไปตรงมา รวมทั้งมีการเคารพต่อกฎหมายอย่างเคร่งครัด ผู้นำในชุมชนมี

ความซื่อสัตย์ และมีการปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ อย่างเท่าเทียมกัน เครือข่ายทางสังคม และเครือข่ายทางการเมืองของแคว้นเหล่านี้มีลักษณะเป็นไปในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง

นอกจากนี้ Putnam ยังได้ยกกรณีตัวอย่างของแคว้น Calabria และ Sicily โดยนำมาเปรียบเทียบกันพบว่า ประชาชนในแคว้นดังกล่าวขาดความเคารพในกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันประชาชนส่วนใหญ่ก็ต้องการกฎระเบียบที่เข้มงวดมากขึ้น ซึ่งสังคมที่เสมือนไร้กฎหมายเช่นนี้ทำให้ทุกคนรู้สึกเหมือนไร้อำนาจ และยังได้พบว่ามี การแสวงหาผลประโยชน์ใส่ตัว ประชาชนมีชีวิตอย่างขาดความสุข

นอกจากนี้ ยังมีนักคิดคนอื่น ๆ ที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับทุนทางสังคม เช่น Bourdieu (1989) เขียนเกี่ยวกับทฤษฎีทางสังคม (Social Theory) Coleman (1988) ได้ทำความเข้าใจของกรอบทฤษฎี โดยได้นำแนวคิดของ Putnam มาอธิบายว่าเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ของผู้กระทำที่จะส่งเสริมให้เกิดผลดีแก่กิจกรรมโดยพิจารณาในมิติของกฎหมายที่เกี่ยวกับโครงสร้างและองค์กรของแต่ละปัจเจกชนที่ได้นำไปใช้ (Structure and Organization Act)

World Bank ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมและนำแนวคิดทุนทางสังคมไปใช้ในรูปแบบของทุนแบบหนึ่งที่เป็นต่อการพัฒนา โดยการพยายามที่จะตอบคำถามว่าอะไรเป็นทุนทางสังคมและจะทำอย่างไรเพื่อที่จะให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสูงสุดต่อประเทศหรือชุมชน

ต่อมา Fukuyama (1995) ได้เขียนผลงานเรื่อง Social Capital and Civil Society โดยเขาได้ให้ความหมายและบทบาทของทุนทางสังคมที่มีต่อระบบตลาดเสรีและประชาธิปไตย ในแง่ของความหมายเขาได้ชี้ให้เห็นถึงรูปธรรมของขนบธรรมเนียมที่ไม่เป็นทางการว่า สามารถสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือระหว่างบุคคลสองคนหรือมากกว่าได้ นับตั้งแต่เรื่องของธรรมเนียมต่างตอบแทนระหว่างพวกพ้อง ไปจนถึงเรื่องที่มีความซับซ้อน

ส่วนบทบาทของทุนทางสังคมเกี่ยวกับตลาดเสรีและทางด้านเศรษฐศาสตร์ เขาเห็นว่าเป็นการลดต้นทุนในการดำเนินงาน เป็นทุนที่เกี่ยวข้องกับกลไกในการประสานงาน อาทิ การทำสัญญาประสานงานที่มีสายบังคับบัญชาเป็นลำดับชั้น กฎระเบียบของทางราชการและการดำเนินงานอื่น ๆ ที่มีลักษณะเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่าจะมีความเป็นไปได้ที่งานอาจจะสำเร็จ โดยไม่มีเรื่องของทุนทางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องแต่ก็เป็นที่น่าคิดว่า การประสานงานดังกล่าวจะต้องมีค่าใช้จ่ายในเรื่องต่าง ๆ ตามมา เช่น ค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบเพื่อติดตามผลงาน เป็นต้น

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าทุนทางสังคมในประเทศที่พัฒนาแล้วจะสอดคล้องกับแนวคิดระบอบประชาธิปไตย และการจัดสมดุลของระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ

สำหรับในประเทศไทยก็ได้มีนักวิชาการหลายท่านที่ได้ให้ความสำคัญกับทุนทางสังคม ท่านแรก คือ ปรีดี พนมยงค์ โดยได้อธิบายไว้ในกฎหมายปกครองเกี่ยวกับลัทธิสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้น

เป็นชุมชนขนาดย่อม ซึ่งมีรากฐานอยู่บนความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกของชุมชน หรือที่เรียกว่า “สามัคคีธรรม” ต่อมาในปี พ.ศ. 2500 ท่านก็ได้เขียนหนังสือชื่อ “ความเป็นอนิจจังของสังคม” โดยได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ความเป็นอยู่ชนิดที่มีความร่วมมือช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ภายในสังคมน้อย ๆ นั้น ยังเป็นประเพณีตกทอดมาถึงชาวชนบทในปัจจุบัน ที่มีการร่วมมือกันในการทำนา เช่น การลงแขก ไถนา ดำนา เกี่ยวข้าว ฯลฯ” (วรุณี โรมรัตน์พันธุ์, 2548, น. 21) สิ่งนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทย ทั้งในส่วนที่เป็นหลักการ และที่เป็นวิถีชีวิต โดยทั้งสองที่ถูกนำเสนอสามารถพิจารณาได้ในรูปของกระบวนการทางสังคม เช่น ในส่วนที่เป็นหลักการของสหกรณ์เป็นการนำเสนอให้เห็นถึงขั้นตอนของระบบคิดที่เน้นการรวมคนมากกว่ารวมเงิน เน้นความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน ส่วนที่เป็นวิถีชีวิต ท่านได้นำเสนอถึงขั้นที่เป็นระบบคิดที่เกี่ยวกับค่านิยมอันเป็นประเพณีที่มีการสืบทอดกันมาจากบรรพชน ที่เกี่ยวกับการลงแขกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ

ปี พ.ศ. 2520 ได้มีนักวิชาการของสำนักคิดที่เรียกว่า “สำนักวัฒนธรรมชุมชน” ที่ได้สนับสนุนให้คนท้องถิ่นศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง ในฐานะที่เป็นการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก ช่วยให้ตระหนักถึงคุณค่าขององค์การส่วนรวม

นักคิดในแนววัฒนธรรมชุมชนที่เป็นที่รู้จักมีหลายท่านด้วยกัน เช่น บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร ที่ได้พูดถึงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนในรูปแบบของการผสมกลมกลืนกัน เสรี พงศ์พิศ กาญญา แก้วเทพ บำรุง บุญปัญญา และ ประเวศ วะสี ที่ได้ผนวกแนวความคิดและหลักการ พระพุทธศาสนามาเพิ่มเติมในแนวคิดการพัฒนา โดยได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพุทธเกษตร สังคม สมานภาพ และยุทธศาสตร์สามเหลี่ยมเขยื้อนภูเขา

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยชี้ให้เห็นถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน โดยระบบคิดดังกล่าวได้ส่งผลถึงความสัมพันธ์ของสมาชิกในรูปแบบของความร่วมมือระหว่างกันในการแก้ไขปัญหา ซึ่งส่งผลถึงความเข้มแข็งของชุมชน ที่จะเห็นได้ในรูปของการรวมกลุ่มของประชาชน และการเกิดมีเครือข่ายของชุมชน

ดังนั้นแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้เป็นแนวคิดที่เน้นการพัฒนาในระดับฐานล่างของสังคม โดยการมุ่งให้เกิดระบบคิดที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนผ่านความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เช่นเดียวกับผลการศึกษาของ Scott and Bechstedt

ส่วนแนวคิดทุนทางสังคมที่ได้ถูกกล่าวถึงอย่างจริงจังนั้น เริ่มขึ้นเมื่อปี 2540 โดยมีการจัดตั้งสำนักกองทุนเพื่อสังคม (SIF) โครงการดังกล่าวพยายามและทำให้สังคมไทยกลับไปมองคุณค่าที่เคยมีอยู่ ที่เป็นทุนเดิมแต่อาจถูกมองข้ามไป รวมทั้งสิ่งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เช่น ความมี

น้ำใจ ความเอื้ออาทร ฯลฯ และสิ่งที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพชน เช่น ภูมิปัญญา ประเพณี ความเชื่อ เป็นต้น รวมทั้งสิ่งที่ป็นศักยภาพในการพัฒนาของชุมชน เช่น ผู้นำ กลุ่ม เครือข่าย องค์กรประชาชน ฯลฯ หลังจากนั้นทุนทางสังคมก็ถูกนำมาใช้อย่างต่อเนื่อง

Putnam ได้ให้ความเห็นว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากสิ่งที่เชื่อให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (Stock of Social Capital) ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น ในเรื่องนี้ Albert O. Hirschman เปรียบเทียบว่าเป็นเสมือนทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral Resource) และเป็นทรัพยากรที่ไม่มีวันหมด แต่ก็จะมีประโยชน์เลยถ้าไม่ถูกนำมาใช้ ทุนทางสังคมต้องมาจากกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ อันประกอบไปด้วย ความผูกพัน จารีตประเพณี และความไว้วางใจกัน (Ties, Norms, and Trust) ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แตกต่างกัน (Social Setting) การที่จะพิจารณาว่าทุนทางสังคมที่เกิดจากการมีสิ่งเชื่อที่ดีในชุมชนมีหรือไม่ (Good 'Stock' of Social Capital) อาจจะดูได้จากสถิติและตัวเลขต่าง ๆ อาทิ ตัวเลขที่แสดงให้เห็นว่ามีอัตราการเกิดอาชญากรรมต่ำ การมีสุขภาพดี การมีการศึกษาดี และมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่ากลุ่มหรือองค์กรที่มีทุนทางสังคมสูงมักจะใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการทำงาน

หากศึกษาในมิติศักยภาพของทุนทางสังคม จะพบว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่สามารถสร้างได้จากความสัมพันธ์ระหว่างคน และสามารถละลายสิ่งที่กีดกันระหว่างสถาบันได้ ดังนั้นเมื่อชุมชนมีทุนทางสังคม ชุมชนก็สามารถทำงานให้มีความก้าวหน้าได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับข้อตกลงที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ส่วนรวม (Common Good) อย่างไรก็ตาม เมื่อคนมีความไว้วางใจผู้อื่น และได้แบ่งปันคุณค่า มีความคาดหวัง และมีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อทุกคนจะได้รับผลประโยชน์สูงสุดร่วมกัน (Community Collaboration and Social Capital : An interview with Gar G. Wehlage by Anne Turnbaugh Lockwood อ้างถึงใน ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา, 2546, น. 9-10)

Richard Rose (2003) ศาสตราจารย์แห่ง Centre for the Study of Public Policy (CSPP) มหาวิทยาลัย Strathclyde ประเทศอังกฤษ ได้กล่าวว่า “ทุนทางสังคม” เป็นเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการและองค์กรที่เป็นทางการ ที่แต่ละบุคคลและครัวเรือนต่าง ๆ ใช้ในการผลิตสินค้าและบริการ เพื่อการบริโภค การแลกเปลี่ยนหรือขาย

Richard Rose ได้ศึกษาทุนทางสังคมในบริบททวีปแอฟริกา เขาพบว่า ทุนทางสังคมหมายถึงสิ่งแรกและทุกสิ่งที่จะทำให้ได้สิ่งจำเป็นพื้นฐาน อันได้แก่

ความสัมพันธ์ (Relationships) ซึ่งอาจจะเป็นความสัมพันธ์ของแต่ละบุคคลภายในครัวเรือนเดียวกัน หรือกลุ่มที่มีการพบปะกันแบบเผชิญหน้า (Face to Face) ภายในหมู่บ้านหรือระหว่างญาติพี่น้อง หรือระหว่างเพื่อนต่อเพื่อน ณ ที่ใดที่หนึ่ง

ความสัมพันธ์ของคนในสังคมที่จัดว่าเป็นทุนทางสังคม มีอยู่หลายลักษณะ ได้แก่ "Bonding" เป็นความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว เพื่อนสนิท และเพื่อนร่วมงาน "bridging" เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนที่อยู่ห่างไกลกว่านั้น อาจจะเป็นเพื่อนร่วมงานที่มีลักษณะทางประชากรที่แตกต่างกันด้วย ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอนมีความสัมพันธ์อีกชนิดหนึ่งที่เรียกว่า "linkages" เป็นความสัมพันธ์ในแนวตั้ง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนรวยกับคนจน (Woolcock, 2002, p. 23 อ้างถึงใน ชยุต อินพรหม, 2547, น. 12)

จากลักษณะดังกล่าวทุนทางสังคมถูกมองว่าเป็นการจัดการระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนทั้งความสัมพันธ์ในแนวนอนหรือความสัมพันธ์ในแนวนอนซึ่งก็คือระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน กับความสัมพันธ์ในแนวตั้งหรือความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับองค์กรอื่น ๆ ที่อยู่นอกชุมชน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะของความสัมพันธ์จะเป็นตัวกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบที่สมาชิกแต่ละคนมีต่อกัน โดยการดำเนินกิจกรรมอาจจะแสดงออกในรูปของปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน หรือเครือข่าย

Putnam ได้กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจก
2. ทำให้จารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งอาศัยกันหรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) แข็งแรง และมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ ก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียงและการยอมรับจารีตประเพณี ของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีต มาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคมยังช่วยตอบสนองความต้องการของคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจระดับต่าง ๆ ด้วย เช่น ในกลุ่มคนยากจน เครือข่ายของคนจนมีบทบาทสำคัญในการคุ้มครอง การจัดการความเสี่ยง และความสามัคคี ในขณะที่กลุ่มคนที่มีฐานะดี เครือข่ายจะช่วย

ส่งเสริมการทำงานในเชิงรุก เช่น การแลกเปลี่ยนข้อมูลทางด้านเทคโนโลยี (รัตนพงษ์ จันทะวงษ์, 2546, น. 11)

Putnam เห็นว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่งที่เอื้อให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (Stock of Social Capital) อาจจะกล่าวได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น

ทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อย 2 ประการด้วยกันตามทัศนะของ Robert D. Putnam คือ

ประการแรก ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น.....ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกัน และมีการแบ่งปันกัน

ประการที่สอง ทุนทางสังคมช่วยลดสิ่งกีดขวางการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

รูปแบบทุนทางสังคมในสังคมไทย

ผู้ที่ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบ ทุนทางสังคมไทย ก็คือ เอนก นาคะบุตร (2545, น. 16-20) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคม ว่ามีทั้งหมด 5 รูปแบบด้วยกัน ได้แก่

ทุนในรูปแบบแรก คือ จิตวิญญาณระบบคุณค่าสำนึกท้องถิ่นความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานบ้านเกิด รวมเรียกว่า Spirit Capital สิ่งนี้ในสังคมไทยมีมาตลอดในความรู้สึกของคนที่รักบ้านรักเมือง และพร้อมที่จะลุกขึ้นมา เสียสละ ช่วยกันทำบ้านเมืองที่เขารัก เขาผูกพัน เป็นที่เกิดเป็นทั้งถิ่นที่อยู่ของบรรพบุรุษ และเป็นทั้งความหวังของลูกหลานที่จะดูแลสืบต่อ Spirit เหล่านี้เป็นสิ่งที่สังคมไทยมีปรากฏอย่างชัดเจน ทั้งที่เป็นเรื่องคุณค่า พิธีกรรม ความภาคภูมิใจที่อยู่ในจิตใจของคนในแต่ละเมือง

ทุนรูปแบบที่สอง คือ ทุนทางภูมิปัญญา กล่าวคือ ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจแม้ว่าประเทศจะสูญเสียเงินทองและมีหนี้สินเพิ่มขึ้นประชาชนตกงาน แต่เราก็จะพบว่าสิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่สามารถนำเอากลับมาใช้ใหม่ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงชี้ทิศทางที่จะกลับมาใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้ปรับตัวเป็นมรดกตกทอดมากับแผ่นดิน โดยหันกลับมาหา "ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง" ทั้งในด้านการใช้ชีวิต การประกอบอาชีพ การจัดการทรัพยากร การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ชุมชนกับชุมชนอื่นข้างเคียง

ทุนรูปแบบที่สาม คือ ทรัพยากรมนุษย์ / ทรัพยากรบุคคล เป็นทุนที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ ความรักเพื่อน ความรักศักดิ์ศรีของคนไทย เราพบว่าผู้นำทางความคิดทั้งในชนบทและเมือง ทั้งที่เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำอาวโส ผู้นำทางการเกษตร ผู้นำสตรี เยาวชน เหล่านี้เป็นสินทรัพย์ที่ไม่มีวันหมดสิ้น ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสามารถระดับหนึ่ง และมีความพร้อมที่จะปรับตัวเข้าสู่ความร่วมมือระหว่างองค์กร เครือข่ายกับเครือข่าย เช่น มีอาสาสมัครเข้ามาทำงานช่วยเหลือ แบ่งปันขยายเครือข่าย ขยายบทเรียน ทรัพยากรบุคคลเหล่านี้มีอยู่หลากหลายมากมาย และเป็นทั้งผู้นำ ทั้ง 3 รุ่น ได้แก่ ผู้นำอาวโส ผู้นำรุ่นกลางที่มีการศึกษา และผู้นำรุ่นใหม่ คน 3 รุ่นกำลังทำงานร่วมกันอยู่ในสังคมฐานล่าง

ยิ่งกว่านั้นเราก็มียุทธศาสตร์บุคคลที่อยู่ในภาคประชาสังคม ซึ่งหมายถึง ชนชั้นกลางที่ได้รับการศึกษามัธยมใหม่ อยู่ในภาคราชการ ภาคธุรกิจ ภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคสื่อมวลชน คนเหล่านี้เป็นรอยเชื่อมเป็นผู้เชื่อมต่อความสลับซับซ้อนของเมืองหลวงและของโลกกับท้องถิ่น คนเหล่านี้เป็นผู้เชื่อมวัฒนธรรมทั้งสองเข้าด้วยกัน

ทุนในรูปแบบที่ดี ที่ท้องถิ่นไทย และภาคประชาสังคมนำกลับมาใช้อย่างเต็มที่ และสามารถพึ่งตัวอยู่ได้ในสถานการณ์ที่ปั่นป่วน ก็คือ “ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ” แม้จะมีความเสื่อมโทรมและวิกฤตในตัวเองอยู่ไม่น้อย ดังจะพบว่ามีสภาพป่าและพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและลดน้อยลง ภาวะแห้งแล้งและน้ำท่วมปรากฏอยู่ในทุกจังหวัด

อย่างไรก็ดีขณะนี้ทรัพยากรจำนวนหนึ่งได้ถูกนำกลับมาเป็นปัจจัยสำคัญในการฟื้นฟู การอนุรักษ์ และยังใช้ประโยชน์ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนทางสังคมในการสร้างฐานอาชีพ ฐานเศรษฐกิจ ฐานการมีชีวิตอยู่รอดของชุมชน โดยเฉพาะในชุมชนชนบทในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจพอลสมควร

ทุนในรูปแบบสุดท้าย ในทุกสังคมชนบทจะมีการจัดการกองทุนสาธารณะของชุมชนที่เรียกว่า Social Fund อยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะเป็นกองทุนฌาปนกิจ ธนาคารข้าว กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารควาย เป็นต้น การจัดการทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นทั้งปัจจัยการผลิต และปัจจัยการดำรงชีวิตนี้มีอยู่ในทุกชุมชน ในทุกศาสนา กองทุนชะกาตของพี่น้องชาวมุสลิม ก็ชี้ให้เห็นถึงการระดมทุนเพื่อการดูแลผู้ยากลำบากที่คนมุสลิมได้มีการแบ่งปันโดยใช้หลักคำสอนของศาสนา ซึ่งทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่า “ทุนทางสังคม” ที่เป็นมรดกตกทอดอยู่ในสังคมไทย (อเนก นาคะบุตร, 2545, น. 16-19)

จากรูปแบบของทุนทางดังกล่าว ในการทำการศึกษาคงไม่สามารถเลือกศึกษาทุนทางสังคมเพียงแค่รูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง เนื่องจากทุนทางสังคมในแต่ละรูปแบบล้วนมีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กัน การเลือกศึกษาเพียงแค่บางรูปแบบอาจจะทำให้ข้อมูลที่ได้อาจจะไม่ครอบคลุม เนื่องจาก

ทุนทางสังคมมีทั้งมิติที่เป็นรูปธรรม เช่น กองทุน กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ผู้นำ และมิติที่เป็นนามธรรม เช่น ความผูกพัน ภูมิปัญญา ฯลฯ ซึ่งบางรูปแบบไม่สามารถแยกจากกันได้โดยเด็ดขาด

ทุนทางสังคมและทุนของชุมชนหรือทุนสาธารณะ

จากการศึกษาที่ผ่านมาได้พบว่า การให้ความหมายคำว่าทุนทางสังคมยังมีความหลากหลายและมีมิติต่าง ๆ มากมาย เพราะในความหมายที่เฉพาะเจาะจง ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่อยู่บนพื้นฐานของความคาดหวังและค่านิยม วัฒนธรรม จารีต ประเพณีร่วมกัน มีความไว้วางใจกัน และมีการต่างตอบแทนกัน อย่างไรก็ตาม ทุนทางสังคมในความหมายที่กว้าง อาจจะมองครอบคลุมในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นในระดับปัจเจก กลุ่ม องค์กร ชุมชน และเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความหมายทุนทางสังคมไปในทิศทางที่เป็นความหมายทุนของชุมชนหรือทุนของสาธารณะ อาทิ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม ทุนที่เป็นพลังขับเคลื่อนชุมชน อันได้แก่พลังแห่งปัญญาหรือความรู้ และพลังแห่งความสามัคคีเหล่านี้ เป็นต้น ทุนทางสังคมในความหมายกว้างนี้ จะมุ่งเน้นที่ทรัพยากรหรือทุนประเภทอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน สามารถสร้างพลังให้เกิดแก่ชุมชน หรือทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งได้ ซึ่งการมองทุนทางสังคมในมิติดังกล่าวนี้ ก็น่าจะได้ประโยชน์และเกิดผลดีแก่สังคมโดยรวม เพราะหากเราสามารถสร้างหรือจัดหาทุนประเภทต่าง ๆ ที่สามารถทำให้ชุมชนมีพลังและมีความเข้มแข็งสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างจริงจังและยั่งยืน เพียงแต่ว่าเราจะสามารถสร้างทุนประเภทต่าง ๆ ได้อย่างไรหรือจัดหาทุนดังกล่าวได้จากแหล่งใด

ดังนั้น จึงนับว่าเป็นประโยชน์ที่จะมีการจำแนกให้มีความชัดเจนว่า ทุนทางสังคมที่จะสามารถก่อให้เกิดพลังแก่ชุมชน หรือสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้นั้น คืออะไร มีกระบวนการขั้นตอนในการทำงานให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน สังคมส่วนรวมได้อย่างไร และอะไรคือทุนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทุนทางสังคม และทุนเหล่านั้นเป็นทุนของชุมชน หรือทุนสาธารณะที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนและสังคมโดยรวมได้อย่างไร หรือเมื่อใดที่ทุนเหล่านั้น ไม่ได้อยู่ในสถานะที่เป็นทุนของชุมชน และไม่สามารถเอื้อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจในประเด็นเหล่านี้ได้ง่ายขึ้น อาจจะต้องมีคำอธิบายเกี่ยวกับทุนทางสังคมเพิ่มเติมดังนี้ (วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 71-73)

1. การที่จะกำหนดให้ทุนประเภทต่าง ๆ อาทิ ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ทุนที่เป็นวัฒนธรรม ทุนที่เป็นภูมิปัญญาความรู้ ทุนที่เป็นตัวเงิน วัสดุอุปกรณ์ หรือความช่วยเหลือทางวิชาการที่มาจากภายนอก เป็นทุนทางสังคมนั้น อาจจะทำให้เกิดความสับสนขึ้นได้ในกรณีที่มีบางครั้งที่

บางพื้นที่ทุนที่กล่าวมานี้ไม่สามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้อย่างแท้จริง อาทิ มีทรัพยากรป่าไม้ แต่ชุมชนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ มีทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ แต่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ไม่ได้ในลักษณะเช่นนี้ ก็จะทำให้บางคนสงสัยว่า แล้วเมื่อใดที่ทุนเหล่านี้จะเป็นทุนทางสังคม หรือไม่ใช่ทุนทางสังคม ดังนั้น เพื่อให้เกิดความชัดเจน หากจะมีการนิยามศัพท์ขึ้นมาเพื่อรองรับกับปรากฏการณ์ดังกล่าวโดยเพิ่มคำว่า “ทุนสาธารณะ หรือทุนของสังคม” ก็อาจจะทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนว่าทุนทั้งหลายทั้งปวงที่เข้ามาสู่ชุมชน และสามารถเอื้อประโยชน์ให้แก่ชุมชนได้ สมาชิกทุกคนหรือส่วนใหญ่ในชุมชนสามารถเข้าถึง หรือสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ก็จะถือว่าทุนนั้นเป็นทุนสาธารณะ หรือทุนของสังคม แต่หากไม่ใช่ในเงื่อนไขดังกล่าว ทุนเหล่านั้น ก็ไม่ใช่ทุนสาธารณะหรือทุนของสังคม

2. ส่วนคำว่าทุนทางสังคมนั้น ก็ให้จำกัดอยู่ในความหมายเฉพาะเหมือนเดิม นั่นก็คือเป็นความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ต่างตอบแทนกัน เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน มีความสามัคคีกัน และจะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมและความดีงามของสังคมมารองรับด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ ทุนทางสังคมจึงเป็นกระบวนการที่จะก่อให้เกิดทุนสาธารณะ หรือทุนของสังคม เพราะหากความสัมพันธ์ของคนเป็นไปด้วยดี คนก็จะสามารถใช้ความสัมพันธ์ระหว่างกันปรับเปลี่ยนเอาทุนต่าง ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนได้ อาทิ เปลี่ยนเอาเงินทุนของแต่ละคนมาเป็นทุนของกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถให้สมาชิกที่เดือดร้อนกู้ยืมได้ เปลี่ยนเอาป้าธรรมชาติมาเป็นป้าชุมชนที่สมาชิกทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์พร้อม ๆ กับการดูแลรักษาได้ มีการเปลี่ยนเอาแรงงานของแต่ละคน มาเป็นการเอาแรงช่วยเหลือกันได้ เปลี่ยนเอาความรู้ความสามารถในตัวมนุษย์แต่ละคน มาเป็นคณะกรรมการชุมชนช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้แก่ชุมชนได้ อย่างนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงยึดทุนทางสังคมในมิติของความสัมพันธ์ของบุคคลเป็นหลัก เช่น ความไว้วางใจกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ต่างตอบแทนกัน เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ความสามัคคีกัน โดยสอดคล้องกับหลักศีลธรรมที่ดีงามของสังคม

ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคม

จากการศึกษาได้มีผู้สรุปความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับทุนทางสังคมไว้ดังต่อไปนี้

1. ทุนทางสังคมนั้นเป็นเสมือนกระบวนการที่มีความเป็นพลวัตของการสร้างรูปแบบทางสังคม หมายความว่า รูปแบบทางสังคมจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับกระบวนการของทุนทางสังคม

2. กระบวนการของทุนทางสังคมนั้น มักจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยภายนอก อาทิ ปัจจัยด้านการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีอยู่เสมอ ไม่น้อย

3. กระบวนการของทุนทางสังคมนั้น สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ครอบครัว เครือญาติ กลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน หรือเครือข่าย

4. กระบวนการของทุนทางสังคมสามารถเริ่มต้นได้ในหลายรูปแบบ อาทิ การเริ่มต้นกระบวนการด้วยอิทธิพลของวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม และความเชื่อ ดั้งเดิม หรืออาจจะเริ่มต้นด้วยการได้เรียนรู้จากสิ่งใหม่

5. จุดเริ่มต้นของกระบวนการทุนทางสังคมจะเริ่มจากการปรับเปลี่ยนระบบคิด และวิถีปฏิบัติของปัจเจก สมาชิกกลุ่ม/องค์กร/สถาบัน และชุมชน ระบบคิด และวิถีปฏิบัติที่สอดคล้องกับศีลธรรมเท่านั้นจึงจะถือว่าเป็นกระบวนการของทุนทางสังคม

6. เป้าหมายสุดท้ายของกระบวนการทุนทางสังคมจะมุ่งสู่การจัดสรรและกระจายทรัพยากรให้แก่สมาชิกในชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม กระบวนการของทุนทางสังคมจะมุ่งสร้างเสริมทรัพยากร/ทุนให้แก่ชุมชนและสังคม และมีความมุ่งหวังว่า ทรัพยากรและทุนที่เป็นของชุมชนและสังคมเหล่านี้ จะช่วยให้ชุมชนและสังคมเกิดพลังที่จะขับเคลื่อนงานต่าง ๆ หรือช่วยในการแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ (วรุณิ โรมรัตนพันธ์ อ้างถึงใน ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา, 2546, น. 24)

กระบวนการทุนทางสังคม

การศึกษากระบวนการทุนทางสังคม จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม จะประกอบไปด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

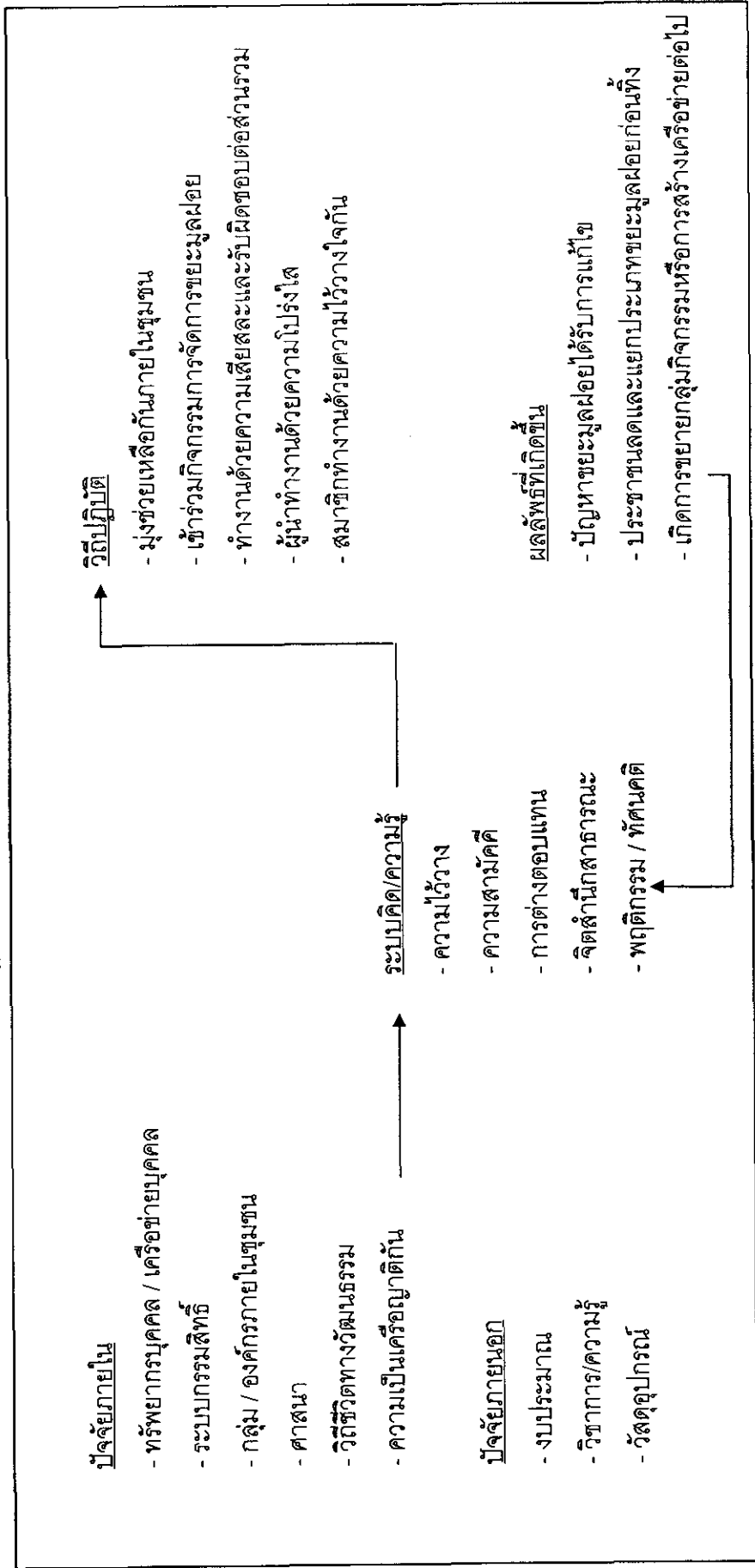
1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้นระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเชื้ออาหารต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เหล่านี้เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคตินั้นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นต้น

1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากร หรือ ทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชน หรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นสภาพแวดล้อมของกระบวนการ อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลต่อกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมืองการปกครอง ระบบสังคม

ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้ศึกษาได้รวบรวมผลงานวิจัยที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการขยะมูลฝอยไว้ดังต่อไปนี้

1. เพศ จินตนา ศรีบุญกุล (2535, น. บทคัดย่อ) พบว่า ประชาชนในพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพมหานครที่เป็นเพศหญิงมีพฤติกรรมการแยกขยะมูลฝอยมากกว่าเพศชาย สอดคล้องกับการศึกษาของ สุรศักดิ์ สุนทรลาม (2538, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าประชาชนในเขตนครปฐมที่เป็นเพศหญิงมีการปฏิบัติเกี่ยวกับการกำจัดขยะมูลฝอยในครัวเรือนถูกต้องมากกว่าเพศชาย
2. อายุ สุรศักดิ์ สุนทรลาม (2538, น. บทคัดย่อ) พบว่าประชาชนที่มีอายุน้อยจะมีการปฏิบัติเกี่ยวกับการกำจัดขยะมูลฝอยในครัวเรือนถูกต้องมากกว่ากลุ่มที่มีอายุมากซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ จินตนา ศรีบุญกุล (2535, น. บทคัดย่อ)
3. อาชีพ อรรณณ เย็นใจ (2535, น. บทคัดย่อ) พบว่าประชาชนที่อยู่บริเวณริมคลองโอ่งอ่างที่มีอาชีพทำงานบริษัทมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติเกี่ยวกับการกำจัดขยะมูลฝอย สอดคล้องกับการศึกษาของ วิภาเพ็ญ เจียสกุล (2536, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าประชาชนในพื้นที่ชั้นกลางของกรุงเทพมหานครที่มีอาชีพรับราชการมีพฤติกรรมการจัดการขยะมูลฝอยถูกต้องมากกว่ากลุ่มอาชีพอื่น
4. รายได้ เยาวมาลย์ ทวีวัลย์ (2539, น. บทคัดย่อ) พบว่าประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านจัดสรรในอำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ที่มีรายได้ทั้งครัวเรือนสูงมีความสัมพันธ์กับความตระหนักต่อปัญหาขยะมูลฝอย สอดคล้องกับการศึกษาของ วิภาเพ็ญ เจียสกุล (2536, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าประชาชนในพื้นที่ชั้นกลางของกรุงเทพมหานครที่มีรายได้สูงมีพฤติกรรมการจัดการขยะมูลฝอยถูกต้องมากกว่ากลุ่มที่มีรายได้ต่ำ
5. การศึกษา วิษณุ สดานนท์ชัย (2540, น. บทคัดย่อ) พบว่าผู้ประกอบการด้านธุรกิจในตลาดเทศบาลเมืองฉะเชิงเทรา ที่มีระดับการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรีมีพฤติกรรมการรวบรวมและกำจัดขยะมูลฝอยถูกต้องมากกว่ากลุ่มที่มีระดับการศึกษาต่ำ สอดคล้องกับการศึกษาของ วิภาเพ็ญ เจียสกุล (2536, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าประชาชนในพื้นที่ชั้นกลางของกรุงเทพมหานครที่มีระดับการศึกษาสูงจะมีพฤติกรรมการจัดการขยะมูลฝอยถูกต้องกว่ากลุ่มที่มีการศึกษาในระดับอื่น ๆ
6. ลักษณะการถือครองที่อยู่อาศัย เยาวมาลย์ ทวีวัลย์ (2539, น. บทคัดย่อ) พบว่าการมีกรรมสิทธิ์ในบ้านของประชาชนที่อยู่ในหมู่บ้านจัดสรรในอำเภอบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี ไม่มีความสัมพันธ์กับความตระหนักต่อปัญหาขยะมูลฝอย

7. ลักษณะที่อยู่อาศัย ดวงตา พิริยานนท์ (2540, น. บทคัดย่อ) พบว่าลักษณะที่อยู่อาศัยที่เป็น อาคารพาณิชย์ หอพัก หรือคอนโดมีเนียมมีอิทธิพลทางลบต่อการยอมรับการทิ้งขยะมูลฝอยแบบแยกประเภท สอดคล้องกับ วิภาเพ็ญ เจียสกุล (2536, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าประชาชนในพื้นที่ชั้นกลางของกรุงเทพมหานครที่มีที่อยู่อาศัยมีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยวจะมีพฤติกรรมการจัดการขยะมูลฝอยถูกต้องมากกว่าประชาชนที่มีที่อยู่อาศัยลักษณะอื่น ๆ

8. การรับรู้ข่าวสารปัญหาขยะมูลฝอย ระเบียบ ชาญช่วง (2541, น. บทคัดย่อ) พบว่านักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาเขตการศึกษาที่ 1 ที่ได้รับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาขยะมูลฝอยมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการทิ้งขยะมูลฝอยในที่สาธารณะของนักเรียนสอดคล้องกับ ดวงตา พิริยานนท์ (2540, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าการรับรู้ข่าวสารทางโทรทัศน์ และเจ้าหน้าที่ประชาสัมพันธ์โครงการ มีอิทธิพลต่อการยอมรับการทิ้งขยะมูลฝอยแบบแยกประเภท และ อารงค์ มั่นคง (2544, น. บทคัดย่อ) พบว่าการรับรู้ข่าวสารปัญหาขยะมูลฝอยมีผลต่อการตัดสินใจยอมรับการแยกขยะมูลฝอย

9. ความรู้การจัดการขยะมูลฝอย นิमित ประกอบผล (2543, น. บทคัดย่อ) พบว่าความรู้การกำจัดขยะมูลฝอยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ในเขตเทศบาลเมืองเพชรบุรีที่มีความสัมพันธ์กับการตัดสินใจเกี่ยวกับการกำจัดขยะมูลฝอย สอดคล้องกับ จิตติ รอดบางยาง (2539, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าความรู้เกี่ยวกับปัญหาจากขยะมูลฝอยและการแยกประเภทขยะมูลฝอยของแม่บ้านตำรวจในเขตกรุงเทพมหานครมีความสัมพันธ์กับการยอมรับการแยกประเภทขยะมูลฝอย เช่นเดียวกันกับผลการศึกษาของ อารงค์ มั่นคง (2544, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าความรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอยของประชาชนมีผลต่อการตัดสินใจยอมรับการแยกขยะมูลฝอยของประชาชนในเขตคลองเตย

10. ทศนคติต่อการแยกขยะมูลฝอย ดวงตา พิริยานนท์ (2540, น. บทคัดย่อ) พบว่าทศนคติต่อการแยกประเภทขยะมูลฝอยมีอิทธิพลในทางบวกต่อการยอมรับการทิ้งมูลฝอยแบบแยกประเภท สอดคล้องกับ ระเบียบ ชาญช่วง (2541, น. บทคัดย่อ) ที่พบว่าทศนคติต่อพฤติกรรมการทิ้งขยะในที่สาธารณะมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการทิ้งขยะมูลฝอยในที่สาธารณะของนักเรียน

11. ปัจจัยด้านชุมชน เช่น บทบาทของผู้นำชุมชน จากการศึกษาของ อารงค์ มั่นคง (2544, น. บทคัดย่อ) พบว่าปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อการตัดสินใจยอมรับการแยกขยะมูลฝอยของประชาชนในเขตคลองเตย

12. ความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชน และความถี่การมีรายได้เสริมเป็นปัจจัยที่ทำให้โครงการธนาคารชุมชนวัดกลางประสบความสำเร็จ อรุณ ตรีรัตนขวลิต (2543, น. 83)

13. ลักษณะของกิจกรรม จากการศึกษาของ อัมรังค์ มั่นคง (2544, น. บทคัดย่อ) พบว่า ลักษณะของโครงการขยะแห้งแลกไข่มีผลต่อการตัดสินใจสมัครรับการแยกขยะมูลฝอยของประชาชนในเขตคลองเตย

14. การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชน จากการศึกษาของ นันทกานพเจริญกุล (2547, น. บทคัดย่อ) พบว่าปัจจัยดังกล่าวมีผลต่อการมีส่วนร่วมของเยาวชนในโครงการธนาคารขยะ เขตบางกระบือ กรุงเทพมหานคร

15. ความรับผิดชอบต่อปัญหา ได้แก่ การเสียค่าธรรมเนียมขยะมูลฝอย การสนับสนุนเงินทุนให้กับโครงการ/กิจกรรม การมีส่วนร่วมในโครงการ/กิจกรรมที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาขยะมูลฝอยและการหลีกเลี่ยงการบริโภคสินค้าและบริการซึ่งมีผลกระทบต่อปัญหาขยะมูลฝอยมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในโครงการธนาคารขยะ นันทกานพเจริญกุล (2547, น. บทคัดย่อ)

16. ปัจจัยทางสังคม คือ การเผยแพร่ความรู้ การประชาสัมพันธ์ การส่งเสริมให้มีจิตสำนึก การสร้างความมั่นใจในระบบ การส่งเสริมให้มีการคัดแยกขยะมูลฝอย การให้รางวัลทางสังคม ประโยชน์จากการคัดแยกขยะมูลฝอย ประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม และมูลค่าเพิ่มของขยะมูลฝอยมีมูลค่า มีผลต่อการจัดการขยะชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และคณะ (2543, น. 122)

17. นโยบายระดับชาติ และนโยบายระดับท้องถิ่น เช่น การกำหนดให้มีการ Recycle ไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดแยกขยะมูลฝอยเพื่อลดภาระให้แก่เทศบาล การส่งเสริมให้ NGO มีกิจกรรมเกี่ยวข้องกับการจัดการระดับชุมชน สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และคณะ (2543, น. 122)

18. หน่วยงานของภาครัฐต้องมีการรณรงค์อย่างต่อเนื่อง โดยให้อุปกรณ์ที่ใช้ในการรองรับขยะมูลฝอยแก่ชุมชน มีการเก็บขนขยะมูลฝอยที่ถูกต้อง อำนวยความสะดวกแก่ธุรกิจขายของเก่าและกำหนดวันสำหรับรับซื้อ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และคณะ (2543, น. 122)

19. กฎหมาย ควรมีการปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับการจัดการขยะมูลฝอย ลดภาษีสำหรับผลิตภัณฑ์ Recycle และใช้ผลิตภัณฑ์ Recycle สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ และคณะ (2543, น. 122)